

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

**Савремени транзициони хибридни
политички системи**
(Мастер рад)

Ментор:
Проф. др Славиша Ковачевић

Студент:
Милош Маринковић
Бр. индекса М046/22-0

Ниш, 2024.

САДРЖАЈ

УВОД	3
I ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ ДЕМОКРАТИЈЕ И АУТОКРАТИЈЕ	7
1. Појам и врсте политичких система.....	7
2. Демократија и аутократија.....	9
2.1. Демократија.....	9
2.2. Аутократија.....	13
2.3. Однос демократије и аутократије.....	18
3. Транзиција у демократију	21
II ХИБРИДНИ РЕЖИМИ	25
1. Појам и карактеристике хибридних режима	25
1.1. Ограничења политичких права и слобода.....	27
1.2. Контрола медија	28
1.3. Нерегуларни избори	29
1.4. Доминација једне странке	30
1.5. Корупција и слаба заштита људских права.....	31
2. Типологије хибридних режима.....	32
2.1. Хибридни резим у транзицији – изазови демократског продубљења.....	36
2.2. Србија између демократије и ауторитаризма.....	40
2.3. Мађарска: хибридни режим изборне аутократије.....	44
2.4. Русија: од конкурентског до једнопирамидалног система.....	46
III СТВАРАЊЕ ПРЕДУСЛОВА ЗА ПРЕТЕЖНУ ДЕМОКРАТИЗАЦИЈУ ПОЛИТИЧКОГ СИСТЕМА	54
1. Повећање одговорности политичких елита.....	54
2. Побољшање рада институција и институционализација демократије	58
3. Политичка еманципација грађанства.....	64
ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	67
ЛИТЕРАТУРА	72
САЖЕТАК - САВРЕМЕНИ ТРАНИЗИОНИ ХИБРИДНИ ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМИ	77
SUMMARY - MODERN TRANSITIONAL HYBRID POLITICAL SYSTEMS	78
БИОГРАФИЈА	79

УВОД

Феномен транзиционих хибридних политичких система почиње да добија на значају у политиколошким и правним истраживањима последњих деценија двадесетог века. Сукоб водећих политичких идеологија оличених у либерално-демократском и социјалистичко-комунистичком политичком систему који је почео након завршетка Другог светског рата кулминирао је Падом Берлинског зида 1989. године и непосредно након тога распадом Совјетског Савеза и Варшавског пакта. Услед тих догађаја дошло је до пораза комунистичке идеологије и победе капиталистичког политичког система оличеног у колективном Западу под вођством Сједињених Америчких Држава. Земље које су изашле из Варшавског пакта су услед пропасти комунистичке идеологије биле у таквој ситуацији да су ради свог напретка морале да се прилагоде либерално-демократском политичком систему тако што су ушле у комплексан процес транзиције, где су бивше комунистичке земље морале да се адаптирају новој либерално-демократској политичкој култури и да прихвате институције које у њој преовладавају. То подразумева успостављање политичког амбијента вишестраначја, где су поменуте државе морале да се одрекну својих аутократских тенденција које су доминирале у комунизму, да омогуће успостављање демократских институција и принципа оличених у владавини прави и парламентаризму. Међутим, почетни глобални униполаризам довео је до отпора и стварања мултиполарног света. Мултиполаризам има директне импликације на природу политичких система и режима држава посткомунистичких друштава.

Транзициони процес који је замишљен врло амбициозно од стране многих либерално-демократских теоретичара се међутим испоставио као методолошки лимитиран и тешко применљив у пракси ових друштава. Показало се да теорије линеарног и прогресивног развоја нису применљиве на многа друштва. Прошло је скоро три деценије како је почео транзициони процес у бившим комунистичким земљама, а и даље тај процес је далеко од очекиваних исхода. Аутократски, ауторитарни и тоталитарни елементи који су били доминантни у овим земљама за време комунизма и даље истрајавају у процесу транзиције. Постоји помак само у прихватању појединих формалних демократских институција, али

и те демократске институције и принципи су у недовољном обиму прихваћене. То доводи до стварања новог хибридног политичког система и хибридне државе који има у себи и демократске и аутократске елементе. Овакви хибридни политички системи представљају нови прелазни облик политичког система који постаје све доминантнији у бившим комунистичким земљама и добија на значају у глобалној политичкој сфери. То доводи у сумњу Фукујамино преурађено програшење победе либерално-демократског политичког система као глобално доминантног политичког система.

Предмет истраживања. Предмет мастер рада јесу савремени хибридни политички системи бивших комунистичких земаља које се налазе у процесу демократске транзиције, новог прелазног вида политичког система који у себи има и демократске и аутократске елементе. У раду се полази од општег појма политичког система, који се методолошки операционализује на типолошку групу демократских и аутократских политичких система. Након тога ће уследити преглед процеса демократске транзиције у контексту његове теоријске и практичне примене у бившим комунистичким земљама. У погледу самих хибридних режима биће представљен појам, карактеристике, типологије и анализа примера земаља где су овакви политички системи примењени у пракси. Након тога на самом крају ће бити обрађени механизми који могу бити искоришћени ради превазилажења аутократских елемената у оваквим системима и омогућавање њихов прелазак у праве демократске политичке системе.

Значај и циљ. Теоријски значај овог рада је у анализи хибридних политичких система како би се стекла непоходна перцепција о прелазним облицима политичког система који је у успону последњих неколико деценија, и који добијају све више на значају у бившим комунистичким земљама које се налазе у процесу транзиције из система где преовладавају аутократски елементи у системе где преовладавају демократски принципи и институције. Практички значај овог рада је у покушају да се анализом ових система стекну сазнања који треба да омогуће успешну транзицију и превазилажење преосталих аутократских елемената који су наслеђени из бивших комунистичких система, и који истрајавају у самом процесу транзиције, и омогуће прелазак у нову политичку културу либералне демократије и прихватање њених начела и института.

Сврха. Сврха мастер рада је научна дескрипција и компарација политичких система и транзиционих држава који се налазе у међуоблику хибридних политичких система. Идентификовањем карактеристика ових политичких система тежи се што детаљнијој обради услова и околности који доприносе превазилажењу аутократије и усавршавања демократије. Досадашња теоријске парадигма коју су теоретичари поставили у погледу самог поступка

транзиције се испоставила неделотворним у пракси због различитих степена развоја између земаља у транзицији и западних либералних демократија које су постављене као узоран модел чије принципе и институције транзиционе земље треба да прихвате. Испитивањем чињеничног стања у посткомунистичким земљама овај рад ће настојати да превазиђе недостатке првобитне теоријске парадигме и омогућити проналажење решења који могу да доведу до правих промена у политичким системима земаља у транзицији.

Основне хипотезе и методе.

Транзициона парадигма која је првобитно постављена за посткомунистичка друштва и државе није до краја емпиријски верификована. Претпоставка да ће исходиште транзиције бити прелаз у либералне демократију показала се као делимично верификована, јер транзиционе државе имају читаву лепезу полудемократија или аутократских политичких система.

Процес транзиције и трансформације није довео до очекиваних исхода. Поред претежно демократски консолидованих држава, емпиријски налазимо и прелазне облике као што су: претежно ауторитаран режим, претежно демократски режим, демократски систем са аутократским елементима и аутократски систем са демократским елементима.

Сви политички режими и државе у савременом свету имају изразите ауторитарне тенденције са евидентном кризом демократије. Не постоји само један модел демократских система, као што не постоји један модел аутократских система. Ауторитарни системи посткомунистичких држава и друштава су посебна врста аутократског и ауторитарног система који има изразите карактеристике: нелиберално, ауторитарно наслеђе, нефункционална држава, групна и колективна идентификација, висока корупција, клијентелизам, персонализација институција, инструментално-партикуларно право, кршење или ограничавање права и слобода.

Уочено постојање аутократских тенденција у земљама у транзицији из комунистичког периода значајно истрајава у транзиционом процесу. Те тенденције вуку корен из претходног режима, историјског и традиционалног наслеђа, несналажења у новим околностима и неспремности политичких елита да се трансформишу.

Демократске институције и принципи који имају само формални, декларативни карактер у условима зависног и ауторитарног менталитета. Не постоји адекватна одговорност институција у овим земљама нити поверење грађана у исте. Институционални оквири који би требало да буду постављени и поштовани се не примењују.

Аутократске и ауторитарне карактеристике транзиционог периода су: присутност ограничења политичких права и слобода, монополизација политичког и друштвеног простора, високи степен корупције и клијантелизма, персонализоване институције, нерегуларни и непоштени избори у којима предност имају припадници владајућег режима, слаба заштита људских права и злоупотреба правних механизма ради застрашивања политичких неистомишљеника.

Претежно аутократски режими имају аутократско и ауторитарно право, које се ствара и примењује обзиром на доминантан владајући интерес и постојање скривених структура политичке и економске моћи.

Императив изградње либералног друштва није довео до очекивања због дубоке укоренености других идеологија: национализма, социјализма, верских идеологија (клерикализам). Демократија подразумева и идеолошки плурализам а не само либералне елементе демократије.

Порет интерних фактора хибридних режима, морамо узети у обзир и екстерне глобалне факторе који отежавају демократизацију друштва и успостављање владавине права и демократије.

(10) Укорененост политичке културе зависности доприноси истрајавању аутократских и ауторитарних структура моћи и одлаже процес демократизације друштва, политике и права.

Истраживање једне тематске области подразумева, поред хипотетичких поставки и основне и посебне методе истраживања. Поред основних метода, у раду ће се користити прескриптивно-дескриптивни метод, нормативно-фактички метод, а посебно критички метод преиспитивања теоријских и емпиријских показатеља демократских и аутократских политичких система и режима држава. Што се тиче ширих методолошких концепција, поред функционализма и структурализма, користимо монистичко-плуралистички метод а посебно критичко превредновање транзиционих теорија и пракси.

Структура мастер рада. У уводном делу ће бити речи о предмету истраживања овог рада, значају и циљу теме рада, сврси мастер рада и основне хипотезе и методи истраживања употребљени у његовој изradi.

У првом поглављу се обрађује: Појам и врсте политичких система, аутократија, демократија, међусобни однос аутократије и демократије, транзиција у демократију. У другом поглављу обрађује се: Појам и карактеристике хибридних режима, типологије хибридних режима, хибридни режим као фаза у процесу транзиције и изазови демократског

продубљења, Србија, Мађарска и Русија као примери хибридних режима у пракси. У трећем поглављу обрађује се: Стварање предуслова за претежну демократизацију политичког система, где ће детаљније бити обрађени аспекти повећања одговорности политичких елита, побољшање рада институција и институционализација демократије и политичка еманципација грађанства. Закључна разматрања ће садржати завршне дедукције до којих се дошло приликом обраде теме овог рада и мишљења аутора о овој теми о могућим решењима приликом сустретања са овом проблематиком у пракси.

I ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ ДЕМОКРАТИЈЕ И АУТОКРАТИЈЕ

1. Појам и врсте политичких система

Политички систем се дефинише као „целина оних државних и недржавних институција и актера, правила и процедура који су укључени у текуће процесе формулисања и решавања политичких проблема и у производњу и спровођење општеобавезујућих политичких одлука у дефинисаним оквирима политичке структуре”.¹ Због сложености различитих аспеката, обично се описује као модел. Политички систем држава је одређен више политичком културом и политичким елитама него њиховим уставом.

Поређење и класификација конкретних политичких система врши се од антике и саставни је део политичке науке. У савременој компаративној политичкој науци, државе и *de facto* режими посебно се приписују различитим облицима политичких система према одређеним критеријумима. Треба напоменути да се у принципу ниједна држава не може свести на правне норме, јер стварни процеси доношења одлука и однос снага могу знатно одступити од њих, чак и без кршења. Одлучујући за класификацију политичког система стога никада није успостављени устав (*de iure*) него пре свега уставна стварност (*de facto*).² Које институције, процесе и одлуке треба узети у обзир и који задаци се приписују политичком систему зависи од конкретног концепта политике. Политичка култура у државама не мора да се подудара строго са уставом зато што изабрана политичка елита може да изађе из тих оквира како би вешто избегла одговорност за своје поступке.

Политички систем обухвата све агенсе политичког живота, без обзира на степен или мотив њиховог утицаја. Према дефиницији Мориса Дивержеа, политички систем је заправо

1 Stepanov Radivoj , Uvod u politiku i politički sistem, Novi Sad: Academica, 2008, str. 25.

2 Preuzeto 29. 06. 2023. od: britannica.com/topic/political-system/Typologies-of-government

„целина друштвеног система посматрана у њеним политичким аспектима”.³ Политички системи се посматрају на три аспекта политике, а то су политика (институционална форма), политика (доношење политичких одлука) и политика (политичка доктрина, циљеви и резолуције).⁴ У сваком случају, политички систем представља целину друштвених и политичких институција који је увек шири од државе. Док уставни систем представља скуп уставом утврђених институција и односа, па представља претежно правну категорију, докле политички систем уз државу обухвата и скуп политичких институција које уставни систем дозвољава, али их не спомиње.⁵

Два су основна типа савремених политичких система према критеријуму степена слободе политичких процеса у њима и начину доношења одлука, а то су демократски системи и аутократски системи.

Демократски системи су они у којима постоји дифузија и децентрализација политичке моћи. У њима постоје партијски плурализам и слобода политичког надметања. Ови системи су карактеристични по практиковању заштите људских права и слободе цовека и грађана.⁶ Примери оваквих система можемо наћи у државама као што су Америка, Немачка и Француска. Ово су примери емпиријски етаблираних демократија са дугом традицијом развоја политичке културе и традиције у правцу консолидовања демократије. У складу са тим треба овде напоменути да је сваки систем јак колико и његови механизми који га одржавају, јер сваки систем је подложен кварењу, то је у онтологији саме политике као такве. То може да важи и за успостављене претходно наведене типове етаблираних демократија у колико механизми заштите демократије нису довољно јаки и утемељени.

Аутократски системи су они у којима постоји већа контрола над политичким процесима. Као подврсте тих система могу се навести ауторитаризам и тоталитаризам. Код ауторитарних система како би успоставили ту контролу ослањају се на војну моћ, религиозне институције или традиционалну владарску породицу.⁷ Примери оваквих система су државе као што су Ирак, Иран и Саудијска Арабија. У тоталитарним системима постоји најсвеобухватнија контрола грађанског и политичког друштва. У овим системима се практикују различити облици тоталне контроле друштва. Ти облици се могу испољити у виду силе или претња

3 Diverže Moris, Uvod u politiku, Savremena administracija Beograd, 1966, str. 29.

4 Politički sistemi, preuzeto 12. 09. 2023. od: https://bs.wikipedia.org/wiki/Politički_sistemi

5 Љубиша Деспотовић, Политички систем – теорије и класификације (2022), преузето 11. 08. 2023. од: <https://www.kcns.org.rs/agora/politicki-sistem-teorije-i-klasifikacije/>

6 Democracy, Oxford University Press, preuzeto 24. 11. 2023. od: <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780195148909.001.0001/acref-9780195148909-e-241>

7 Ezrow, M. Natasha, Frantz Erica, Dictators and Dictatorships: Understanding Authoritarian Regimes and Their Leaders, Continuum, 2011, str. 17.

силом, манипулације и индоктринизације. Пример овог типа политичког система је Северна Кореја.

Посебан вид политичког система који је значајан иако није наведен у овој категоризацији јесу транзициони политички системи. Ови системи су карактеристични по томе што се налазе на прелазу из ауторитарно-социјалистичког у демократско-либерални политички систем.⁸ У овом типу система спадају државе које су биле под влашћу некадашњих социјалистичких и комунистичких система у Источној Европи које желе да се приближе политичкој оријентацији западних демократских система. Њих карактерише ауторитарни, односно тоталитарни искварени политички режим чије је политичко и друштвено наслеђе постало сметња за успостављање претежно демократске владавине. Овде спадају државе као што су Србија, Мађарска и Албанија и друге државе које су биле под гвозденим чизмом комунизма.

Овакви видови политичког система су карактеристични јер у зависности од различитих друштвених, политичких, институционалних и културолошких димензија датих система могу се државе различито квалификовати. Према степену достигнуте транзиције и консолидације демократије можемо разликовати три групе транзиционих држава: (1) државе где претежу демократске тенденције које су свом транзиционом процесу најближе стандардима западних демократија; (2) државе у којима постоји уравнотежени спој аутократије и демократије и овде их категоризујемо као хибридне режиме. У овим системима постоји комбинација елемената демократије и ауторитаризма; (3) државе које претежу ауторитарним тенденцијама које карактерише арбитрерни начин владања и строга контрола политичког процеса. Из овога се може извести тврдња да је могуће установити варијабилне хибридне режиме, консолидоване демократије и консолидоване аутократије односно “изборне аутократије”.

2. Демократија и аутократија

2.1. Демократија

Демократија се дефинише као „власт народа, народна власт, облик политичког и државног уређења које се заснива на признавању народа као извора власти, његовог права да учествује у решавању друштвених, државних питања, на признавању принципа слободе, једнакости и других права грађана, владавину права и гаранције људских права. и која

⁸ Levitsky Steven, Way A. Lucan, The Rise of Competitive Authoritarianism, Journal of Democracy, Project Muse (2002) str. 51-65.

представља увођене правних и процедуралних гаранција њихове реализације у свим сферама живота друштва”.⁹ Карактеристике демократије често укључују владавину права, слободу изражавања, окупљања и удруживања, личну својину, слободу вероисповести и говора, држављанство, слободно и једнако бирачко право, слободу од неоправданог лишавања права на живот и слободу од стране владе и права мањина. Према Уједињеним нацијама демократија „обезбеђује окружење које поштује људска права и основне слободе и у којем се остварује слободно изражена воља људи“.¹⁰

Појам демократије је током времена значајно еволуирао. Кроз историју се могу наћи докази директне демократије, у којој заједнице доносе одлуке путем народних скупштина. Данас доминантан облик демократије је представничка демократија, где грађани бирају владине званичнике да управљају у њихово име, на пример у парламентарној или председничкој демократији.¹¹ На основу тога можемо уочити две основне врсте демократије а то су непосредна или директна демократија и посредна или представничка демократија.

Непосредна демократија је таквог карактера да законодавство, као и главну извршну и судску функцију врше грађани на масовном скупу или локалној скупштини.¹² Овакав вид демократије је свој зачетак нашао у Атини где су се грађани окупљали на јавним местима како би расправљали о политичким питањима и бирали оне који ће вршити јавне функције. По мишљењу Душка Врбана оваква врста демократије је имала више скупштински а не парламентарни карактер, и да је говорништво имало знатно већи значај од данашњих примера реторике у парламенту.¹³ Данашња демократија нема непосредни карактер јер не постоји фактичка могућност да сви директно учествују у вршењу власти. Овакав вид демократије могућ је само у малим срединама као тадашња Атина, али треба нагласити да је и тада овај вид демократија био искључен за поједине друштвене слојеве као што су робови, жене и деца. Стога она има репрезентативни, посредни карактер. Међутим, треба напоменути да постоје институти непосредне демократије који су и данас у примени, попут референдума, народне иницијативе и петиције.

Референдум означава непосредно изјашњавање становништва о неком предлогу власти, односно оно представља неко важно питање које треба проучити да би се о томе поднео извештај неком телу или власти.¹⁴ Пример референдума је референдум о државним симболима Републике Србије одржан 1992. године.

9 Чорбић Драган, Ковачевић Славиша, Политички систем, Ниш: Правни факултет, 2014, стр. 233.

10 Universal Declaration of Human Rights, preuzeto 02. 01. 2024. od: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>

11 Чорбић Драган, Ковачевић Славиша, op. cit. стр. 233.

12 Келзен Ханс, Општа теорија права и државе, Београд: Правни факултет, стр. 352.

13 Vrbani Duško, Država i Pravo, Zagreb: Golden marketings, 2003, str. 164.

14 Вукадиновић Гордана, Митровић М. Драган, Трајковић С. Марко, Увод у право. Београд: Досије

Народна иницијатива представља право бирача да поднесу предлог закона, а власт може да на њихов предлог одговори позитивно или негативно. Упућена је парламенту, који је у неким случајевима обавезан да одлучује о народној иницијативи, посебно кад је у питању предлог закона, а ако се усвоји иницијативу сматра се да је закон донет и нема потребе за референдумом.¹⁵ Пример је народна иницијатива о измени и допуни Закона о референдум и народној иницијативи из 2021. године.

Право на петицију састоји се у могућности или праву грађана да подносе молбе или жалбе парламенту који њих не мора да узме у поступак одлучивања, тако да о њима одлучују одбори или комисије. Пример овога је петиција о одузимању националне фреквенције телезивијама Пинк и Хепи из 2023. године.

Посредна демократија представља могућност народа да одлучује и непосредно одређује ко ће у њихово име и у њиховом интересу доносити политичке одлуке.¹⁶ У овим демократијама законодавну функцију врши парламент који је изабран од стране народа, он одражава вољу бирача. Дакле овај вид демократије се не може замислити без представничког тела или парламента који обавља законодавну функцију и који се састоји од изабраних народних представника. Кључни механизам који постоји као начин одабира ових народних представника су слободни и поштени избори. Овај вид демократије изражава се у слободном такмичењу политичких партија и елита за гласове бирача у оквиру прописаних правила изборног процеса, у циљу освајања власти. Изборни систем тако постаје главни инструмент стварања посредне демократије, у коме је гласање смерница стварања државних органа, а право гласа једно од најважнијих права које грађани имају. Ово се све остварује путем института кандидовања, политичких странака и мандата.

Право на кандидатуру на изборима се одређује путем пасивног бирачког права да одређено лице буде изабрано за неку државну функцију.¹⁷ Законодавство сваке државе одређује засебно услове који су неопходни да би неко могао да иступи као кандидат у изборном процесу. Обично ти услови су везани за држављанство државе у којој се кандидат политички такмичи, одређени број година, припадност политичкој партији и пребивалиште или боравиште у тој земљи. Кандидат се може појавити на листи одређене политичке организације, али може наступити и као ванстраначка личност, а та листа може бити различита у зависности на ком нивоу наступа политичка организација, у зависности на

студио, 2012, стр. 128.

¹⁵ Ibid., стр. 129.

¹⁶ Трајковић Марко, Увод у право, Ниш: Правни факултет, 2018, стр. 129.

¹⁷ Вукадиновић Гордана, Митровић М. Драган, Трајковић С. Марко, *op. cit.* 2012, стр. 120.

ком нивоу се одвија изборни процес. У колико испуњава све улове постављене прописима државе у којој жели да се кандидује кандидат на крају сам одлучује да ли ће се кандидовати и уједно да ли ће одустати од кандидатуре, али на самом крају да ли ће бити изабран или не зависи од бирача који ће гласати о евидентираним кандидатима.

Политичке странке су главни актери у изборном процесу из разлога што је једноставније остварити своје политичке циљеве организовањем са политичким истомишљеницима у политичку организацију него као самостални кандидат.¹⁸ Политичке странке као организације из тог разлога представљају вољу одређеног броја грађана. Путем тих организација појединац може остварити боље резултате и већи утицај у држави, и утицати на формирање јавног мњења.

Након што се изврши гласање политичке странке које су постигле одређене резултате и освојиле одређени број гласова учествују у подели мандата. Расподела мандата се може вршити према систему већинског представништва, где листи која добија највећи број гласова припадају сви мандате, и према систему сразмерног представништва, где свака листа добија број мандата сразмерно броју гласова које је добила.¹⁹ Поред тога постоји и мешовити систем сразмерног представништва који се сматра системом апсолутне већине, у коме бирачи нису строго везани за кандидатску листу коју предложи политичка странка.²⁰

Преовлађујуће свакодневно доношење одлука у демократијама је правило већине, иако су други приступи доношењу одлука попут супервећине и консензуса такође били саставни део демократије. Њихова кључна сврха представља укључивање и ширег легитимитета поводом осетљивих питањима тј. противтежа већине, и стога углавном имају предност на уставном нивоу.²¹ У уобичајеној варијанти либералне демократије овлашћења већине се врше у оквиру представничке демократије, али устав и врховни суд ограничавају већину и штите мањину, обично кроз обезбеђивање уживања свих одређених индивидуалних права, на пример слобода говора или слобода удруживања. Демократски принципи се огледају у томе да су сви грађани који испуњавају услове једнаки пред законом и имају једнак приступ законодавним процесима. У представничкој демократији, сваки глас има једнаку тежину, а слобода квалификованих грађана је обезбеђена легитимисаним правима и слободама које су типично садржане у уставу. Међутим овде ваља додати оно што примећује Хабермас, а то је да нормативне претпоставке које су неопходне за постојање демократије нису довољне

18 Трајковић Марко, *op. cit.* стр. 132.

19 Вукадиновић Гордана, Митровић М. Драган, Трајковић С. Марко, *op. cit.* стр. 120.

20 *Ibid.*, стр. 120.

21 Kelsen Hans, *Foundations of Democracy*, Volume 66, No. 1, *Ethics*, JSTOR (1955), str. 1-101, preuzeto 25. 12. 2023. od: <https://www.jstor.org/stable/2378551>

ако нема активног учешћа у политичком процесу. Грађани морају своја права користити активно, и то не само у сопственом интересу него и у складу са заједничким добром. То захтева да они нису „успавани”, а то како тврди Хабермас не може се законом изнудити, те као пример наводи учешће на изборима, а све је то део „слободарске политичке културе” која се развија у демократији.²² Политичка култура партиципације је од битног значаја за одржавање демократског процеса. Демократски принципи и вредности су јаки само онолико колико постоји јака борба за њихово очување и спровођење. У колико дође до ситуације да тога нема настају дефектне демократије.

Дефектна демократија се односи на политичке системе који формално имају демократске институције и спроводе изборе, али где постоје озбиљне мане, неправилности или недостаци у процесима и пракси демократије. Дефектне демократије често карактеришу изборна нерегуларност, ограничавање политичке конкуренције, злоупотреба власти, контрола медија и друге неправилности које умањују суштинску демократску природу система.

Демократија је у супротности са облицима владавине где власт или држи појединац, као у аутократским системима попут апсолутне монархије, или где власт држи мали број појединаца, као у олигархији. Карл Попер је дефинисао демократију као „супротност диктатури или тиранији, фокусирајући се на могућности да људи контролишу своје вође и да их свргну без потребе за револуцијом”.²³ Светско јавно мњење снажно фаворизује демократске системе власти. Према индексу V-Dem Democracy мање од половине светске популације живи у демократији од 2022. године. Демократско назадовање са порастом хибридних режима превазишло је демократизацију од почетка до средине 2010-их.²⁴

2.2. Аутократија

Аутократија је облик владавине који карактерише одбацивање демократије и политичког плурализма. У својој суштини аутократија се означава као „владавина мађине, самовлада, односно владавина оних који своју власт врше у своје име и у свом интересу”.²⁵ Ови режими укључују употребу јаке централне власти за очување политичког статуса quo и одсуство владавине права, поделе власти и слободних избора. Основна обележја оваквих режима су неограничена власт, висока концентрација моћи, недостатак политичког

22 Хабермас Јирген, Рацингер Јозеф, Дијалектика секуларизације, Београд: Досије, 2006, стр. 20 - 21.

23 Popper Karl, The Open Society and Its Enemies revisited, The Economist archive (1988).

24 V-Dem Institute Democracy Report 2022: Autocratization Changing Nature? preuzeto 01. 02. 2024. od: https://www.v-dem.net/documents/19/dr_2022_ipyOpLP.pdf

25 Трајковић Марко, op. cit. стр. 109.

легитимитета и одсуство слободне јавности, независности и професионалности штампе. Државе које имају замагљену границу између демократије и аутократије понекад су окарактерисане као „хибридне демократије” или „хибридни режими”.²⁶

Аутократија је била међу најранијим облицима власти. Почео је као деспотизам, који је постојао широм античког света у облику поглаварства, градова-држава и империја. Још један од појмова који се употребљава је диктатура. Колевка диктатуре је се може пронаћи у старом Риму, али треба нагласити да тадашња диктатура осим у језичком смислу нема никакве сличности са садашњим појмом диктатуре, јер тадашњи појам диктатуре више личи на нешто што би могло да се поистовети са данашњим појмом ванредног стања. Овде се прави та паралела јер диктатор у том период је могао да буде само један од римских конзула, и његово именовање на тој позицији је било условљено неком великом опасношћу, и раздобље диктатуре је могло бити временски ограничено на само 6 месеци у којима је располагао неограничену власт у вези са цивилним и војним питањима. Дакле, диктатура означава „централизованост власти у рукама диктатора”.²⁷ Овај вид диктатуре односио се на њен лични карактер, у неограниченој моћи једног појединца. Монархија је била доминантан облик аутократије током већег дела средњег века, и испољавала се у виду аутократских владања аристократа. Диктатура је постала чешћа у 19. веку, у Европи се испољила теоријски гледано у облицима бонепартизма која је окарактерисала владавину Наполеона и елементима цезаризма за време владавине Наполеона III. Тоталитарне диктатуре су се развиле у 20. веку са појавом фашистичких и комунистичких држава. Овај вид диктатуре се разликује од оног из римског периода по томе што је она страначке природе, и управо та њена карактеристика омогућава већу моћ од диктатуре само једног човека, јер омогућава већу мобилизацију маса. Од распада Совјетског Савеза 1991. године ауторитарне и популистичке диктатуре постале су најчешћи облик аутократије.

Аутократски режими се могу појавити у више облика, а ти облици су: олигархија, аристократија, теократија, плутократија, клептократија и патократија.

Олигархија представља владавину неколицине најмоћнијих слојева у друштву. Аристократија је владавина мањине на основу њиховог изузетног порекла или својства. Теократија се може одредити као владавина религијских предводника у друштву. Плутократија представља владавину најбогатијих припадника у друштву. Клептократија је

26 Levitsky Steven, Way A. Lucan, Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War, Cambridge University Press (2010), str. 5-7, преузето 06. 03. 2024. од: <https://en.wikipedia.org/wiki/Authoritarianism>

27 Хелер Херман, Правна држава или диктатура?, Београд: Досије, 2011, стр. 29.

владавина корумпираних, најгорих припадника друштва. Патократија је владавина мањине подразумева која подразумева контролу над „заједницом нормалних људи”.²⁸

Посебно треба обратити пажњу на појаву тоталитаризма. Тоталитаризам представља систем свеобухватне политичке владавине, утемељене на идеолошкој манипулацији, терору, бруталности и покрива односно контролише све области друштва, чак и приватну сферу.²⁹ Оно што је потребно тоталитаризму је идеологија коју он системски пропагира, што даље значи да је тоталитаризму неопходна одређена јавна подршка која се ствара „манипулативним техникама политичке комуникације”.³⁰ Ово је нарочито било запажено у фашистичким, нацистичким и комунистичким режимима као најекстремни облик, мада се савремене аутократије карактеришу систематским убеђивањем и спољашњом контролом мишљења. У тоталитарној држави једна партија контролише сву власт и целокупни живот у једној држави, у таквој држави није реткост да приватност не постоји у скоро било каквом облику, ако не и да уопште не постоји. Оно што даље карактерише овај тип државе је ентузијазам маса који се каналише кроз мистичне јавне ритуале којима се служи партија на власти, пример таквог ритуала је била Ниремберска конвенција у Нацистичкој Немачкој.³¹ Такви механизми имају за циљ хипнотисање грађанских маса под дејством политичке идеологије чија је једина сврха да испрограмира људе у складу са жељама владајућег режима, и то доводи гушиња индивидуализма и другачијег начина размишљања од оног који пропагира владајућа партија. У тој сврси један од главних инструмената коју владајућа партија користи јесте страх, који је од темељног значаја за појам тоталитаризма. Тај страх настаје због бруталног реваншизма над противницима режима, и то изазива страх код људи да се не нађу на списковима режима за елиминацију, као што је био случај са Стаљиновим списковима. Ово доводи то свеобухватне климе страха у друштву, како од самог врха режима тако и на нивоу обичног грађанства. Режим има страх од евентуалног пада његовог доминантног политичког утицаја, а грађани од одмазде режима у његовом покушају да одржи власт по сваку цену, и те околности доводе до константне напетости у друштву. Даље у оваквим режимима постоји склоност ка категоризацији људи на нивоу пријатељ – непријатељ, који режим користи како би каналисао колективно незадовољство даље од правих проблема у друштву, као Хитлер што је за све проблеме у Немачкој окривио Јевреје и комунисте. Оно што још карактерише тоталитарне режиме су одсуство независних судова и свеобухватној

28 Вукадиновић Гордана, Митровић М. Драган, Трајковић С. Марко, *op. cit.* стр. 124.

29 Hejvud Endru, *Političke ideologije*, Beograd: Zavod za udbenike i nastavna sredstva, 2005, str. 238.

30 Vrbani Duško, *op. cit.* стр. 147.

31 Трајковић Марко, *op. cit.* стр. 113.

контроли медија, школства и привреде. Суђења у оваквим режимима личе на бруталну представу у којој се „суди” државним непријатељима, као што је био случај са Народним судом у Нацистичкој Немачкој. У школама се развија борбени дух и припадност партији индоктринацијом омладине прилагођеним образовним програмима. Свеобухватна контрола медија је изузетно добро била инструментализована од стране Хитлеровог пропагандног министра Јозефа Гебелса, и та контрола је била толико свеобухватна да режим надгледао чак и филмове и серије које су се приказивале масама.³²

Минимално дефинисано, ауторитарној влади недостају слободни и конкурентни избори за законодавна тела, слободни и конкурентни директни или индиректни избори за извршне власти, или обоје. Широко дефинисане, ауторитарне државе укључују земље које немају грађанске слободе као што је слобода вероисповести, или земље у којима се власт и опозиција не смењују на власти бар једном након слободних избора.³³ Аутократе одржавају власт кроз политичку репресију против опозиције и кооптацију других утицајних или моћних чланова друштва. Јавност се контролише кроз индоктринацију и пропаганду, а аутократија може покушати да се легитимише у очима јавности позивањем на идеологију, религију, право рођења или страно непријатељство. Неке аутократије успостављају законодавне органе, неправедне изборе или показују суђења како би даље вршиле контролу док представљају привид демократије.³⁴ Аутократије намећу мало или нимало ограничења моћи аутократа, а све формалне институције које постоје стварају само ограничену одговорност. Једина ограничења аутократске владавине су практична разматрања о очувању режима. Аутократе морају задржати контролу над националним елитама и институцијама да би се њихова воља остварила, али такође морају спречити било ког другог појединца или групу да стекну значајну моћ или утицај. Унутрашњи изазови су најзначајније претње са којима се суочавају аутократе, јер могу довести до државног удара. Количина директне контроле коју аутократа има у пракси може варирати. Како аутократска влада учвршћује своју владавину, она развија јаче институције за извршавање воље аутократе. Ове институције су неопходне за одржавање контроле и извлачење вредности из државе, али могу послужити и као провера јачине и стабилности режима аутократе. Да би одржао власт аутократа мора имати подршку елита које имају утицај у земљи и помажу аутократи у спровођењу њихове воље. У складу са тиме аутократе морају уравнотежити интересе регионалних елита делегирајући им одређене надлежности како би се интереси елита поклапале са интересом аутократа. У том

³² Ibid., стр. 114.

³³ Svoblik W. Milan, *The Politics of Authoritarian Rule*, Cambridge University Press (2012), стр. 22-23.

³⁴ Ibid., стр. 28.

случају премало делегирање неких дандлежности може да спречи ефективну владавину, док превише може да доведе до тога да елита фаворизује сопствене интересе у односу на интересе аутократе.³⁵ Неке аутократије укључују изабрано законодавно тело које има ограничену могућност да проверава моћ аутократе, иако се она обично не формира путем слободних и поштених избора. Ова законодавна тела такође могу бити склона корупцији и на њих може утицати аутократа у замену за преференцијални третман.

У контексту демократског назадовања, научници имају тенденцију да идентификују аутократске политичке лидере на основу одређених тактика, као што су: политизација независних институција, ширење дезинформација, повећање извршне власти, укидање неслагања, циљање на угрожене заједнице, подстицање насиља и корумпирање избора.³⁶ Од 1946. године удео ауторитарних држава у међународном политичком систему се повећавао до средине 1970-их, али је опадао од тада до 2000. године.³⁷ Снага аутократије у глобалној политици значајно је смањена на крају Хладног рата са распадом Совјетског Савеза 1991. године, али је доживео оживљавање током наредних деценија кроз регионалне силе као што су Иран и Саудијска Арабија, и земаља које имају претензије да се превазиђу статус регионалних сила где спадају Русија и Кина. Ово је довело до успона новог вида аутократског режима који се назива ауторитаризам.

Ауторитаризам карактерише високо концентрисана и централизована власт која се одржава политичком репресијом и искључењем потенцијалних или наводних изазивача оружаном силом. Користи политичке партије и масовне организације да мобилише људе око циљева режима. Адам Пшеворски је изнео теорију да „ауторитарна равнотежа почива углавном на лажима, страху и економском просперитету“.³⁸ Међутим, Данијел Бел и Ванг Пеј су користили кинеско искуство са Ковидом 19 да тврде да категорије нису тако јасне. Ауторитаризам такође има тенденцију да обухвати неформално и нерегулисано вршење политичке моћи. Руководство чак иако је изабрано не може бити замењено слободним избором грађана међу конкурентима, долази до арбитрарног лишавања грађанских слобода и мало толеранције за смислену опозицију.³⁹ Ауторитарне државе могу садржати номинално демократске институције као што су политичке партије, законодавна тела и избори којима

35 Finer S. Samuel, *The History of Government from the Earliest Times*. Vol. 1. Oxford University Press, 1997, str. 67.

36 Dresden Jennifer, Baird Aeron, Raderstorf Ben, *The Authoritarian Playbook*, Protect democracy, 2022.

37 Svolik W. Milan, op. cit. str. 25.

38 Przeworski Adam, *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge University Press. 1991, str. 58.

39 Vestal M. Theodore, *Ethiopia: A Post-Cold War African State*, Greenwood (1999), str. 17, preuzeto 28. 08. 2023. od: <https://en.wikipedia.org/wiki/Authoritarianism>

се успева да учврсте ауторитарну владавину и могу да садрже лажне, неконкурентне изборе. Низ друштвених контрола такође покушава да угуши цивилно друштво, док се политичка стабилност одржава контролом и подршком оружаних снага, бирократијом у којој влада режим и стварањем оданости разним средствима социјализације и индоктринације. Ауторитарност је обележена у неограниченом политичком мандату владара, владајуће партије или друге власти.

2.3. Однос демократије и аутократије

Стварна демократија представља сан идеалиста који је у стварности никада неће бити досањан из разлога што она подразумева стварну владавину народа.⁴⁰ Међутим једна константа је увек присутна као једина могућа, а то је да народ бира представнике који ће донекле бити везани својим мандатом за вољу бирача. Оно са чиме се сусрећемо у пракси је у ствари формална демократија која се исцрпљује у процедурама. Међутим, сви облици заобилажења демократије су показали да се демократија не може свести на процедуре и формално призната права. Наравно такво заобилажење може се десити само у системима у којима демократија постоји, у аутократији се то не може десити јер она тамо не постоји ни формално. То се у демократији дешава напуштањем демократских начела и институција, посебним механизмима за изузимање из општег режима одговорности, појава легалне незаконитости, укључујући и инциденталне случајеве као што су политичке афере, корупција, наслаге политичких лажи и олаквих обећањима.⁴¹

Следећи проблем демократије су ситуације када парламент не одражава вољу бирача, као и приметан монопол ауторитарно уређених политичких странака. У таквим ситуацијама политиком почиње да се бави само ужи круг људи који манипулише јавним мњењем и државом и то доводи до тога да се демократија удаљава од „мотивација и интереса већине становништва”⁴², и долази до „крађе избора и права на самоодлучивање легитимних учесника”.⁴³

Треба нагласити да многе појаве које постоје у демократији су подједнако присутне и у аутократији, као што су жеља за моћ и власт. Да тога нема не би било толико великог настојања политичких актера да дођу на власт, и приликом изборне трке не би било атмосфере која доводи до високог нивоа напетости у друштву.

40 Трајковић Марко, *op. cit.* стр. 133.

41 Вукадиновић Гордана, Митровић М. Драган, Трајковић С. Марко, *op. cit.* стр. 113.

42 Štraus Leo, *Prigodno pravo i istorija*, Beograd: Plato, 1998, str. 43.

43 Вукадиновић Гордана, Митровић М. Душан, Трајковић С. Марко, *op. cit.* стр. 114.

Гледајући даље један од елемената аутократије који аутори истичу јесте постојање тајне полиције. Међутим када се погледа опширније организациона структура држава може се приметити да нема државе које нема неки вид тајне полиције, тако да тврдња да је то само елемент који постоји у ауторитарним државама не одговара истини и само замагљује право стање на терену. Даље имамо привреду где је држава активно интервенционалистички ангажована подједнако и у демократијама и аутократијама, исто важи и за школство где се држава налази као носилац програма образовања.

Неразликовање положаја и појава ових друштвених девијација и у демократији доводи до закључка да се не ради о демократији, већ да је на делу „модерна форма тоталитаризма”.⁴⁴ Ово доводи до спречавања могућности народа да оствари удео пресудног фактора друштвене контроле над изворима моћи у друштву. Посредством одређених трансформација кроз које су прошле одређене државе које се сматрају дубоко демократским може се констатовати да „легална незаконитост” итекако постоји, као што је пример преношења власти са парламента на владу у Енглеској, или нагло јачање положаја председника републике у Француској за време Шарла де Гола која му је омогућила таква овлашћења да промена и примена закона буде ствар његове воље.⁴⁵

Као супротност државној интервенцији имамо приступ либералне државе која има апсолутно неутрални приступ у односу на појаве у друштву, што нас према мишљењу Леа Штрауса спречава да ствари назовемо њиховим правим именом, и у складу са тим постаје немогуће да правимо разлику између „аутентичног и лажног, између вишег и нижег или између врлине и порока, између моралне осетљивости и моралне тупости”.⁴⁶ Оваква забрана вредносних судова може да доведе до ускраћивања могућности критичког односа науке према одређеним појавама, па и самој појави демократије. То даље може проузроковати клизање ка тоталитаризму који коришћењем демократске реторике може да доведе до закључка да је модерна демократска држава само једна вештачка творевина. Наука треба да има критички однос према свим појавама, па и појави демократије како би могла да помогне грађанима да процене колико поверења могу да имају према држави, и да „открије лек који ће умањити злоупотребе које у таквом друштву постоје”.⁴⁷

Интересантна појава која је присутна у друштвима која се сматрају демократским због степена слободе у њима која може да доведе до цикличног односа између демократије

44 Трајковић Марко, *op. cit.* стр. 134.

45 *Ibid.*, стр. 134.

46 Štraus Leo, *op. cit.* стр. 51 i 53.

47 *Ibid.*, стр. 194.

и аутократије јесте онај слој друштва који је у изузетно лошем материјалном положају и који би се одрекао чак и својих елементарних права како би побољшали своју материјалну ситуацију. Овакав слој друштва се историјски показао константним како у политичким системима у прошлости тако и у садашњости. Овај слој друштва због свог положаја је карика којом се најлакше манипулише, и због тога она омогућава брз и лак прелаз из демократије у аутократију. Ово доводи до једног од кључних узрока цикличног односа демократије и аутократије, а то је зависност како тврди Волтер.⁴⁸ Главна разлика између животиња и човека је та што животиње једна другој ништа не дугују, а човек је у сталном односу зависности, вођен наклоношћу ка превласти, богатству и задовољствима.⁴⁹ Да не би дошло до појаве цикличних кругова потребно је успоставити равнотежу између власти која се јавља „као политички слоган”, заводљивости моћи и вредности.⁵⁰ Чињеница је да држава и грађани никада неће бити под владавином закона, већ под владавином људи, јер су људи судије и законодавци. Међутим изградњом бољег вредносног менталитета ти законодавци и судије постаће бољи. Тако постаје сасвим јасно да се заводљивост моћи и урушавање система избегава тиме што ће се јасно одредити да је свако поступање државне власти које је супротно прописима незаконита делатност.⁵¹

Тоталитаризам представља један од најопаснијих изазова модерне цивилизације, јер људи вољно или невољно учествују у његовом стварању. Главна опасност која постоји у демократији је корупција која је можда чак и опаснија него у аутократији, јер у таквом систему где постоји владавину једне мањине која је корумпирана и не делује у интересу држава је опаснија од аутократије појединаца баш из разлога што се постоји „проблем многих руку”.⁵² Демократија може да доведе до заблуде да народни представници виде себе као бољим и компетентнијим од других баш из разлога што су изабрани од стране народа, што може да доведе до кршења прописа јер државни чиновници сматрају да због тога имају нека права или немају неке од обавеза које обични грађани имају.⁵³ Такво искривљено тумачење своје улоге од стране државних функционера у демократији може да доведе до кризе вођства. Тако распрострањена корупција у систему и поступање лидера у сопственом а не у државном интересу доводи до опструкције демократије.

48 Волтер, Филозофски речник, Нови Сад: Матица српска, 1990, стр. 174.

49 Ibid., стр. 175.

50 Marmor Andrei, Law and the Age of Pluralism, Oxford University Press, New York, 2007, str. 3.

51 Ibid., str. 5.

52 Thomson F. Dennis, Political Ethics and Public Office, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts and London, England, 1986, str. 92.

53 Ibid., str. 4.

Од суштинског значаја за развитак демократије и сузбијање аутократије су дакле развијање адекватних моралних елемената и институционалних механизма који треба да спрече регресију демократије и онемогуће развитак аутократије. Ово је од великог значаја највише за оне земље које желе да да изврше прелазак из аутократије у демократију. Тај прелазак са ауторитарног система на демократскији облик владавине назива се демократизација или транзиција у демократију.

3. Транзиција у демократију

Израз транзиција је помодни израз који је у друштвено-политички и научни језик ушао са великим таласима демократизације у 20. веку, а његова фреквентнија употреба се уочава у посткомунистичкој транзицији која се испољила у четвртом таласу демократизације.⁵⁴ Појам транзиције произилази из модела транзиционалне теорије који је пласиран на бази кризе и урушавања комунистичких режима. Таласи демократизације су повезани са брзом променом баланса моћи између великих сила након завршетка Хладног рата и распада Совјетског Савеза.

Посткомунистичка транзиција се одређује као „прелазно-развојни процес између ранијег социјалистичко-комунистичког, монистичког и опредељеног либерално-плуралистичког система парламентарне демократије, период у коме треба да се успоставе предуслови, околности и стандарди који су саобразни новом типу политичке формације.”⁵⁵

Специфичност транзиције у демократију у посткомунистичким режимима треба сагледавати са становишта развоја демократије уопште, нарочито гледајући западне етаблиране демократије на које покушавају ове посткомунистичке земље да се угледају. Свака појава па тако и демократска захтева одређени развојни период како би могла да постане делотворна. Западне демократије су карактеристичке по свом вишевековном развоју демократских принципа и институција која омогућава да овај вид политичког система делотворно функционише у овим државама. У посткомунистичким земљама имамо супротан случај, у овим земљама се гаји сасвим другачија политичка култура која је ауторитарне природе и која траје много пре комунистичког периода, комунисти су је само прилагодили својим потребама. Након распада Совјетској Савеза дошло је до наглог ширења идеје демократске глобализације који иде за системом институционалне глобалне демократије.

54 Ковачевић Славиша, Транзиција у демократију: трансформација друштва и консолидација демократије, Ниш: Правни факултет, 2015, стр. 43.

55 Ibid., стр. 43.

Један од њених главних проповедника био је Давид Хелд. Он је у својим књигама писао о потреби не само демократизације на нивоу индивидуалних земаља, већ на глобалном нивоу успостављањем интернационалних институција за ту сврху.⁵⁶ Ово је даље довело до повећање глобалне демократске промоције. Међу разлозима за подршку демократији је уверење да је мање вероватно да ће земље са демократским системом управљања ући у рат, да ће вероватно бити економски боље и социјално хармоничније.⁵⁷ У изградњи демократије, процес укључује изградњу и јачање демократије, посебно консолидацију демократских институција, укључујући судове, полицијске снаге и уставе.

Можемо разликовати неколико посебних значења појма посткомунистичке транзиције ако би покушали да пређемо на ниже нивое апстракције. У политичком смислу транзиција подразумева прелаз из једнопартијско-мунистичког, социјално-комунистичког система у вишепартијски систем парламентарне демократије. У идеолошком смислу посткомунистичка транзиција представља прелаз из марксистичко-догматског, моно-идеолошког система ка либерално-плуралистичком односно идеолошки плуралистичком политичком моделу.⁵⁸ Економско значење транзиције означава промену економског уређења из административно-планске и државно управљане економије у либерални модел слободног тржишта.⁵⁹ Економско-својинска трансформација већином се испољава у облику приватизација државних привредних субјеката. Културни аспект постукомунистичке транзиције означава стварање новог типа политичке културе који је саображан са новоопређеним либерално-демократским типом политичког система. Свака нова политичка формација подразумева ново схватање и практиковање политике, нови систем норми, понашања и ставова. Ниједан од ових аспеката транзиционог процеса није могућ без одговарајућег уставно-правног озакоњења нових друштвених и политичких односа. Израз који се најчешће употребљава је „хармонизација правног система као израз за правну транзицију.”⁶⁰

За разлику од других земаља у свету као што су земље Латинске Америке код којих је било потребно спровести само политичку транзицију, земље бившег комунистичког система суочиле су се са далеко већом променом која је захватала све релевантне сфере друштва. Ове промене су се односиле не само на политичке промене, већ и на правне, културне и економске сфере друштва. Имајући у виду свеобухватност циља један део транзитологије довео је до

56 Rosow J. Stephen, George Jim, *Globalization and Democracy*, Rowman & Littlefield Publishers, 2014, str. 2.

57 Burnell Peter, *From Evaluating Democracy Assistance to Appraising Democracy Promotion*, Political Studies Association, Political Studies. Vol. 56, 2008.

58 Ковачевић Славиша, *op. cit.* стр. 43-44.

59 *Ibid.*, стр. 43-44.

60 *Ibid.*, стр. 44.

појаве тезе о тзв. дилеми истовремености промене у различитим сферама друштва.⁶¹ Дилема се изражава с једне стране у фактичкој немогућности истовремене промене различитих подсистема друштва, а са друге стране на нужност тога да се такве промене догоде. Први ко је указао на овај проблем био је Џон Елстер. Ово се нарочито односи на немогућност истовремене политичке и економске промене. Он је указао на сложен процес транзиције као немогућност, а нужност истовремених целовитих друштвених промена. Елстерова дилема се може објаснити помоћу три катеорије: немогућност, нужност и симултарност. Питање истовремености промена у источно-европским земљама представља историјски преседан без икаквог историјског узора или проживљеног искуства, с обзиром да је процес демократизације у западним земљама текао постепено, деценијама. Сложеност овог процеса у потскомунистичком периоду изражава се кроз неколико битних карактеристика. Прво, иако поменуте сфере имају властиту рационалност у погледу свог развоја, оне су и даље свакако повезане. Друго, процеси истовременог економског и политичког процеса могу довести до интерферентног резултата јер промене у економској сфери могу значити губитак политичког легитимитета нове политичке елите на власти. Треће, нужност симултарних процеса произилази из чињенице да само истовремени економски и политички развој може одржати демократски процес.⁶²

Транзитологија полази од пет хипотеза транзиционих промена: (1) свака држава која се удаљава од диктаторске власти напредује ка демократији ; (2) транзициони процес има тачно утврђене фазе; (3) одлучујући значај у транзиционом поступку имају избори којима се афирмише одговорност изборне власти; (4) одлучујући услов за успех транзиције је одлука политичке елите да настави напредак ка демократији и да се супротстави антидемократским снагама старог режима; (5) транзиција према демократији почива на постојању функционалне државе и њених институција.⁶³ Ове хипотезе полазе од теоријских ставова који су настали гледајући демократски развој западних етаблираних демократија, који се не може делотворно применити у посткомунистичким земљама.

Наведени хипотетички оквир створио је синдром тзв. етапне промене система према демократији у три фаза. Прва фаза је фаза либерализације у којој долази до попуштања режима ублажавањем репресије и отварањем простора за улазак нових политичких снага на политичку сцену, смањење цензуре говора и медија. Друга фаза је фаза демократизације

61 Elster Jon, *The Necessity and Impossibility of Simultaneous Economic and Political reform*, Philosophy and Social choice, Warsaw, 1990, str. 310-313.

62 Ковачевић Славиша, *op. cit.* стр. 52.

63 *Ibid.*, стр. 45.

тј. увођење демократских институција који се може одвијати мирним или насилним путем.⁶⁴ Мирни пут се се назива „договорена транзиција” који омогућава представницима старог режима да изнуде уступке како би нашли своје место и улогу у новом систему. Насилни начин се зове „руптура” и представља несигурнији пут транзиције у демократију. Трећа фаза је консолидација и она је завршена када више не постоји могућност повратка на старо, када се установи базични концензус о правилима демократског поретка који се примењује и у кога људи верују.⁶⁵ Треба напоменути да се консолидација окончава кад се релевантни политички актери примарно оријентишу на централне политичке институције као једини легитимни модел деловања, односно када престану да делују ван њих. Хантингтону тврди да без коресподентне политичке културе нема консолидације демократије. Демократска консолидација је процес у коме нова демократија сазрева на такав начин да постаје мало вероватно да ће се вратити ауторитаризму без спољашњег шока, и сматра се јединим доступним системом власти у земљи. Демократска консолидација је окончана онда када народ схвати да је демократија решење проблема тираније, а не нужно нешто друго.⁶⁶

На основу транзиционог искуства учинци транзиције доводе у питање хипотетички оквир транзиционе парадигме. Демократија се не уводи лако и у кратком временском периоду. Потрошен је дуг временски период а резултати још увек нису видљиви. После скоро три деценије транзиционог искуства видљиво је урушавање комунистичког система али није изграђен нови систем, институције су руиниране, нестабилне и неизграђене, изборна обећања су неостварена и политички програми нису реализовани. Напуштање старог вредносно-нормативног система отворио је вредносни вакум. Стари образац мисљења, веровања и вредности још увек истрајава у мутираном облику, а новоопредељени још увек се није установио и учврстио у политичкој и грађанској свести народа. Од свих транзиционих земаља само земље као што су Чешка, Словенија, Естонија, Мађарска и Пољска су прешле најдужи пут, али још увек нису функционалне демократије. На другој страни су земље као што су Грузија, Туркменистан и балканске земље које су прешле најкраћи пут. Дијамонд говори о тзв. „зони сумрака” у многим транзиционим земљама које имају тзв. „изборну демократију” али опстају без легитимитета и институционализације демократског поретка. Сиву зону транзиције карактерише нефункционална држава, персонализоване институције, ниско поверење јавности у политичке институције и слабо представљање интереса грађана.⁶⁷

64 Ibid., стр. 47.

65 Ibid., стр. 47.

66 Hantington. P. Samuel, *The Third Wave: Democratization on the Late Twentieth Century*, Oklahoma, 1991, str. 263.

67 Larry Diamond, *Developing Democracy-Toward Consolidation*, John Hopkins Univ. Press, Baltimore, 1999,

Транзициони учинак је сведен на једва полудемократски учинак, о чему се може видети у језичким склоповима као што су фасадна демократија, преудо-демократија, нелиберална демократија. Сваки од ових термина говори да је негде дошло до успоравања или застоја унутар претпостављеног редоследа демократизације или консолидације. Ово доводи до појаве хибридних режима, који у себи имају и демократске и ауторитарне политичке елементе. Овакво стање хибридности је присутно у многим посткомунистичким земљама. У многим од ових држава постоји чак и опасност од демократској назадовања ка аутократији. Један од главних проблема који спречавају праву демократску консолидацију ових земаља је чињеница да се процес демократске транзиције више геостратешки интерпретира од стране западних великих сила како би постигли своје циљеве уместо да служи стварном успостављању демократије у тим земљама. Неки критичари су тврдили да су Сједињене Државе користиле промоцију демократије да оправдају војну интервенцију у иностранству.

II ХИБРИДНИ РЕЖИМИ

1. Појам и карактеристике хибридних режима

Хибридни режими представљају политичке системе који комбинују елементе демократије и ауторитаризма.⁶⁸ Овакву карактеризацију хибридних режима је први представио професор Тери Карл 1995. године. Талас демократизације који своје порекло има у Шпанији и Португалу седамдесетих година 20. века је довео касније до изненадног и обимног проширења демократије осамдесетих и деведесетих година. Овај такозвани „трећи талас“ демократизације се проширио прво на Латинску Америку и Источну Европу, а касније и у Азији и Африци. Међутим Фукујамина предвиђања о коначном тријумфу либерализма као доминанте светке идеологије се нису на крају обистинила на њему предвиђени начин. Трећи талас демократизације је довео до појаве хибридних режима који нису у потпуности ни демократски, ни ауторитарни. Концепти као што су нелибералне демократије или електорални ауторитаризам нису могли у потпуности да опишу ове режиме. Након завршетка Хладног рата ови типови режима су постали најчесталији међу недемократским типовима режима. На самом почетку трансформације изласка из ауторитарних режима

str. 22-34.

68 Colomer M. Josep, Beale L. Ashley, Democracy and Globalization: Anger, Fear, and Hope, 2020, str. 180.

ограничени избори се појављују у неком виду приликом почетка либерализације. Овде се ради о либералној демократији која се само претпоставља, док је у стварности она „замрзнута на пола пута”.⁶⁹ У повезаности са режимима који су се претходно звали транзициони током осамдесетих година двадесетог века сам термин хибридни режими почео је да се користи његова употреба је оправдана због како каже Томас Каротерс „већина транзиционих држава нису у потпуности диктаторске, нити имају аспирацију да постану демократске, и самим тим нема основе да их називамо транзиционим државама”.⁷⁰ У складу са тиме је он сматрао да хибридни режими се морају схватити као такви, без икакве претпоставке да ће они на крају постати демократије. Ови хибридни режими су названи полуауторитарним или електорално ауторитарним.

Овакви режими обично садрже и демократске и недемократске карактеристике, што их чини сложеним и тешко класификованим. У хибридним политичким системима често се примећују одређени елементи демократских институција, попут избора и формалних политичких структура, али су истовремено присутни и недемократски механизми контроле власти. Један од главних проблема са ауторитарном влашћу је способност да се контролишу претње које могу да потекну од народних маса, а демократски елементи у хибридним режимима могу да спусте тензије између народних маса и политичких елита. Ово произилази из слабог институционалног капацитета током кључних тренутака у транзицији који води режим у „сивој зони” између демократије и аутократије.⁷¹ Ово је довело до тога да неки теоретичари имају став да хибридни режими нису неки вид слабофункционалних демократија, већ да се ради о новој форми ауторитарних режима. Дефективна демократска стабилност је индикатор који објашњава овај нови вид аутократија. Додатно рејтинзи политичких лидера играју главну улогу у оваквим типовима режима, а демократски елементи могу повећати рејтинг лидера који играју „strongman” улогу, и представљају средства која раније нису коришћена у ауторитарним режимима. Данас хибридни режими се користе као термин који представља растући развитак политичких дешавања где ауторитарни лидери интегришу демократске елементе само да би стабилизовали свој режим.⁷²

Кључне карактеристике на основу којих можемо одредити хибридне политичке режимо могу се навести као следеће: (1) Ограничење политичких права и слобода; (2)

69 Morise L. Yonatan, Review: The Era of Electoral Authoritarianism, The Johns Hopkins University Press, Vol. 64, No. 1 (2012), str. 161-198, preuzeto 10. 09. 2023. od: <https://www.jstor.org/stable/41428375>

70 Ibid.,

71 Menocal R. Alina, Fritz Verena, Rakner Lise. Hybrid regimes and the challenges of deepening and sustaining democracy in developing countries, S. African Journal of Internal Affairs (2008), str. 29-40.

72 Morlino Leonardo, Are there hybrid regimes? Or are they just an optical illusion?, Cambridge University Press (2009), str. 273-296.

Контрола медија; (3) Нерегуларни избори; (4) Доминација једне странке; (5) Корупција и слаба заштита људских права.

1.1. Ограничења политичких права и слобода

У хибридном режимима иако постоји формална политичка партиципација права грађана често су ограничена, а политички простор је често контролисан или цензуриран од стране власти. Као што је Горан Хиден приметио и Гуилермо О'Донел тврдио у својим истраживањима у овим типовима режима се оспоравају правила игре, при чему формалне и неформалне институције коегзистирају на начине који често нису комплементарни.⁷³ Формалне институције се често доживљавају као пристрасне или неправедне и стога не могу да обезбеде поштовање грађанства. Пошто постоји широко распрострањен осећај да се кључним институцијама, као што су политичке партије и правосуђе, не може веровати или да нису адекватно репрезентативне, политичко учешће се често одвија ван формалних институционалних канала. Ово доводи до даље деинституционализације крхких демократских структура. Неформалне праксе као што су председништво, клијентелизам и корупција опстају и често имају предност. Поверење у државне институције је од суштинског значаја за политичку стабилност и поштовање закона. Међутим, упркос значајном демократском напретку, посебно у области приватања избора као суштинске демократске институције, у хибридном режимима многе формалне институције које су кључне да демократски рад пати од недостатка кредибилитета и/или поверења. У чланку о јавном мњењу и демократији у Латинској Америци, на пример, Марта Лагос је открила да су између 1996. и 2001. године национална законодавна тела и политичке странке показале да су се као институције којима становништво најмање верује, да су рангиране знатно испод цркве и још даље од оружаних снага.⁷⁴ Овакво стање ствари је посебно забрињавајуће ако се узме у обзир да странке играју кључну улогу у неговању и одржавању демократског управљања. Уколико се здравље партијског система у одређеној земљи погорша, или се чак и никада не успостави, квалитет њене демократије ће подједнако патити.⁷⁵ Са позитивне стране, све је више доказа да редовни избори постају рутински и институционализоване карактеристике политичког живота. Ипак, чини се да многи људи сумњају да избори заиста могу резултирати променама власти. Главни разлог је управо у само формалној примени

73 O'Donnell Guillermo, Illusions About Consolidation, Journal Of Democracy, Volume 7, Num. 2, Johns Hopkins University Press (1996), str. 34-51.

74 Menocal R. Alina, Verena Fritz, Rakner Lise, op. cit. str. 34.

75 Fritz Verena, Menocal R. Alina, Rebuilding Developmental States: From Theory to Practice, London: Overseas Development Institute, 2006, str. 12-16.

политичких принципа и институција које су карактеристичне за демократске системе, а не њихова суштинска тј. права имплементација. Поред тога, јавна подршка другим формалним институцијама демократије као што су вишестраначје, законодавна и судска независност и даље знатно заостаје. Када су у питању политичке странке присутан је конкретно за бивше комунистичке земље ауторитарни начин политичког размисљања подједнако код већине партија, како на њиховом унутрашњем нивоу одлучивања у самим партијама, тако и на нивоу одлучивања у државним институцијама ако дођу на власти. Унутар самих партија не постоји демократски начин одлучивања, политичке вође су те које се питају за све унутар партије и нико не сме да се супротстави њиховој вољи, што се даље пресликава и имплементира приликом доношења значајних одлука на државном нивоу у законодавним и другим телима. Политичка елита сматра себе бољом и компетентнијом од бирачког тела који их доводи на власт, и то доводи до ситуације да се јавни интерес државе занемарује приватним интересима партија. Институције држава се схватају само као партијски плен који треба присвојити ради својих личних потреба. Правосудни органи у таквим земљама нису независни, подложни су политичком утицају владајуће елите која је поставила себи подобне кадоброве на тим позицијама. Интитуционални механизми на нивоу правосуђа и законодавних тела који треба да ограниче и контролишу самовладу политичке елите користе се како би додатно учврстили њихову власт.

1.2. Контрола медија

Хибридни режими обично ограничавају слободу медија и користе пропаганду како би обликовали јавно мњење у своју корист. Добрим делом ослањајући се на своје ауторитарно наслеђе, овакви режими се служе средствима медијске индоктринације како би популистичким методама подстакли политичку климу каква одговара владајућој политичкој структури. Режимски наративи који се пласирају имају склоност да буду имагинарног, нереалног карактера. Како би то постигли жељен ниво медијске контроле структуре режима имају склоност коришћења државних средстава како би купили или угасили медије који не одговарају режимском наративу. Такође постоји таргетирање политичких неистомишљеника у прорезимски оријентисаним медијима. Интересантна је појава аналитичара који служе само како би маскирали стварну реалност у друштву. Владајуће политичке структуре имају своје људе у свим пољима, па и у пољу аналитике. Због високе корупције у друштву многи „аналитичари” у разним областима су врло често поткупљени и говоре о подацима који немају потпору у стварности. Режим путем контроле наратива покушава да преусмери

незадовољство широких маса даље од стварних и суштинских проблема у друштву, те у ту сврху користи старија средства информисања која су усмерена ка старијим припадницима друштва јер је код њих медијска писменост најслабија, имају органичен приступ информација због недостатка савремене дигиталне писмености.⁷⁶ Из тог разлога треба разликовати старије облике медија као што су информативни телевизијски програми и новине као штампани медијуми помоћу којих се старији слој становништва који је врло често најслабије обучен да се прилагоди новијим информационим токовима који су се појавили доласком интернет доба где се млађи део популације информисе. Нови начини информисања путем интернета показују своју јачину нарочито у кампањи Барака Обаме за председника у Сједињеним Америчким Државама. Многи аналитичари сматрају да је добро организована кампања на друштвеним мрежама имала велики допринос његовој победи. Из тог разлога можемо видети све учесталију праксу хибридних режима како користе њима расположива новчана средства да би ширили свој утицај и у том савременом дигиталном пољу информисања, али ипак евидентно је да утицај не може бити толико јак као у старијим средствима информисања.

1.3. Нерегуларни избори

Изборно окружење у хибридних режимима може бити и врло често јесте обележено манипулацијама, притисцима на гласаче, изборним преварама или ограничавањем политичке конкуренције. Куповина гласова, застрашивање запосљених у јавном сектору и уцењивање финансијско сиромашнијих слојева друштва су и више него учестала појава коју владајуће партије примењују. Генерално, плитко политичко учешће на избора и слаба одговорност владе доводе до осећаја колективне јавне фрустрације о томе шта демократија може да пружи и шта се може постићи кроз формалне политичке институције. Пошто постоји широко распрострањен осећај да се кључним институцијама, као што су политичке партије и правосудје не може веровати или да нису адекватно репрезентативне, политичко учешће се често одвија ван формалних институционалних канала. Ово доводи до даље деинституционализације крхких демократских структура. Неформалне праксе као што су председништво, клијентелизам и корупција опстају и често имају предност. Укратко, не постоји „институционализована неизвесност“ како је дефинисао Пшеворски.⁷⁷ Све ово доводи до велике количине незадовољства у друштву, високог нивоа нетрпељивости између

⁷⁶ Chadwick Andrew, *The Hybrid Media System: Politics And Power*, Oxford University Press (2013), str. 70-75.

⁷⁷ Przeworski Adam, *Some Problems in the Study of the Transition to Democracy*, str. 47-63, in Guillermo O'Donnell, Philippe Schmitter, and Laurence Whitehead, *Transitions from Authoritarian Rule, Comparative Perspectives*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1986.

владајућих структура и народа који нема могућности да има утицај на политичка дешавања у држави, на која имају право у складу са принципима демократије. Уколико би смо се усагласили са неким минимумом у вези тога шта се може сматрати демократијом, а то је у могућности народа да има неки утицај на центре политичког одлучивања у земљи опет се поставља питање како са сигурности да знамо да политичке партије зајста имају могућности да се такмиче у политичком надметању и остваре неки резултат, и да ли су грађани у могућности да у стварности изразе своју политичку вољу? У многим државама је све учесталији тренд организовања избора, па чак и у онима које имају ауторитарне елементе у себи. Све то служи само ка стварању илузије демократије. Избори који се на први поглед могу сматрати демократским у погледу начина на који су организовани су у стварности сасвим супротно од тога. Уочен је такав тренд покушаја сакривања праве ауторитарне природе режима демократским елементима који су демократски само по имену а у својој суштини су општа супротност тога. Ово је нарочито присутно у бившим комунистичким земљама које су пошле путем демократске транзиције како би се прилагодиле вредносним и институционалним системима западних демократија. У том контексту да се уочити чињеница да многе од тих земаља нису истински демократске, али постоји неки вид толеранције у одређеној мери од стране западних демократија за такве државе у погледу њихове немогућности да постану истинске демократије због геополитичких интереса. Да би такве државе постале истински демократске морају прихватити вредносни систем демократије и институционалне механизме који омогућавају истински политички плуралитет, могућност народа да утиче на политичке представнике које бира и да се либерално-демократски систем прихвати као једини могући у погледу одлучивања и остваривања колективног јавног интереса.

1.4. Доминација једне странке

Хибридни режими често могу дозволити постојање више политичких партија, али једна странка или група има доминантан положај и контролу над политичким процесима. Ове режиме обично карактерише популистичка политика, неодговорно „делегативно“- снажно вођство и непрозирни процеси доношења одлука. Ова врста лидерства има дугу традицију у многим деловима света у развоју, укључујући посебно Африку и Латинску Америку, и чини се да се не побољшава са доласком демократске политике. Слична ситуација је и у посткомунистичким транзиционим земљама. Председник је у оваквим системима изнад закона, контролише у многим случајевима велики део државних финансија без одговорности, и делегира изузетно мало својих овлашћења по питању важних ствари. По Братоновим

истраживањима афричке партије су слабо институционализоване и карактеришу их лоши организациони капацитети.⁷⁸ Често им недостаје структура која може да продре на целој државној територији, имају успаване организације између избора и мало (ако их уопште има) организационих ресурса. Сматра се да институције које треба да проверавају извршну власт, укључујући и судство, раде испод капацитета какав се очекује од њих. Када су у питању посткомунистичке транзиционе државе имамо мало занимљивију ситуацију. Партије на власти имају добру организацију у смислу да имају могућности да постигну своје циљеве, али главни проблем је у томе што се њихова снага усмерава само у остваривању својих приватних интереса, а не јавног интереса. Партија се схватају као средство за постизање циљева ауторитарног вође и његовог ужег интересног круга потчињених. Овај проблем свој узрок налази још у комунистичком уређењу који претходни тренутном политичком уређењу у овим државама. Већи део политичке елите који се данас налази на политичкој сцени је одрастао у том окружењу где је преовладала та аутократска концепција политичког одлучивања, они не знају за демократске принципе који подстичу другачији вид размисљања у политичкој дебате. То незнање се може преписати и чињеници да нема воље да дође до промене у погледу таквог начина размисљања због опасности да би многи од тих политичких актера постали немоћни у таквом окружењу, и не би никада могли да дођу до власти која је њима само средство за остваривање сопствених интереса, а не интереса државе и бирачког тела чије интересе треба да заступају.

1.5. Корупција и слаба заштита људских права

Корупција може бити распрострањена у овим режимима, а политички лидери и елита често користе ресурсе и власт у личне или партијске сврхе. Као што је примећено, хибридни режими су вођени персонализованим интересима, а јавни званичници често делују како би унапредили сопствене добитке без много бриге о ширем смислу јавног добра. Резултат је често упорност клијентелистичких структура и висок ниво корупције, посебно када грађани имају мало средстава да позову елите на одговорност након избора. Сами избори могу бити извор корупције, пошто је кампања скупа, а политичари често настоје да прикупе средства или освоје гласове на различите незаконите начине као нпр. процеси набавки које контролише влада.⁷⁹ Државна служба често и даље пати од политичког клијентелизма у распону од

78 Mattes Robert and Bratton Michael, Learning about Democracy in Africa: Awareness, Performance, and Experience, American Journal of Political Science. Vol. 51, No.1 (2007), str. 191-193.

79 Whitehead Laurence, Democratization: Theory and Experience, New York: University of Oxford, 2007, str. 115-135.

стварања додатних министарстава за смештај важних група за подршку до злоупотребе државних службеника ради прикупљања подршке за запослене током предизборног периода. Расподела плена функције има предност у односу на формалне функције државе, озбиљно ограничавајући способност јавних званичника да доносе политику од општег интереса.

Када су у питању људска права треба нагласити да постоји дефицит у њиховој заштити. Људска права су често угрожена, а правосудни систем може бити подложен политичком утицају. Владавина права, која има за циљ да успостави формална правила и прописе а priori да би уредила политичке интеракције и учинила политику транспарентнијом и предвидивијом се у најбољем случају примењује неједнако. То значи да се не може гарантовати једнакост грађана пред законом. Важне правосудне институције се налазе под јаком контролом владајуће партије. Сви судски процеси који се уколико се одвијају су усмерени тако да се заштите интереси владајућих структура. Тужиластва као институције које би требало да имају најзначајнију улогу у погледу санкционисања нелегалних активности врло често ако не и увек не предузимају дужности које имају у складу са законом. Поред тога, организације цивилног друштва и медији који су критични према актуелној влади често се нађу узнемиравани или на други начин санкционисани од стране владе. Често се на удару налазе припадници тих организација и запослени у медијима који нису под контролом владајућег режима. Због обима контроле коју власт има над правосудним органима и другим механизмима који би требало да омогуће заштиту чак и основних људских права њихово спровођење је само селективно, на политичке неистомишљенике ти механизми се често не примењу како би усадили осећај страха и апатије код политичких опонената режима и самим тим угушили наратив који иде противно директиви режима.

2. Типологије хибридних режима

Хибридни политички системи могу бити веома стабилни и одржавати се на власти дуги низ година, комбинујући одређене предности демократских система, као што су формална легитимност и политичка партиципација, са контролом власти карактеристичном за ауторитарне режиме. Међутим, овакви режими такође могу бити складишта политичке нестабилности и нарушити владавину права и људска права. Хибридни режими власти често представљају машовити облик два супротна пола политике - демократије и ауторитаризма. Ови режими имају елементе и карактеристике и једног и другог од ова два политичка система, што их чини сложеним и тешко класификованим.

У демократијама власт потиче од народа, а политичка партиципација, слобода медија, поштовање људских права и владавина права обично су кључни принципи. С друге стране, ауторитарне власти карактеришу централизована моћ, недостатак политичке партиципације и контроле над медијима, ограничена или непостојећа заштита људских права.⁸⁰

Хибридни режими, међутим, комбинују ове две супротне карактеристике, стварајући комплексне политичке системе који имају одлике и демократских и ауторитарних система. На пример, у хибридним режимима могу постојати формални избори, али изборни процес није слободан и фер, нерегуларан или искривљен како би се обезбедила победа одређене странке или лидера. Такође, слобода медија може бити ограничена, а политички противници могу бити сузбијани, што су карактеристике типичне за ауторитарне системе.

Оваква мешавина може бити веома варијабилна, па не постоји један универзалан модел хибридног режима. Хибридни режими могу имати различите степене демократије и ауторитаризма, зависно од специфичних околности и политичке културе у свакој држави. Овакви режими често могу бити политички нестабилни и подложни променама, што може имати значајне последице по политичку ситуацију и друштво у целини.⁸¹

Нелиберална демократија и компетитивни ауторитаризам често се сматрају подврстама хибридних политичких режима. Обе ове категорије представљају политичке системе који комбинују елементе демократије и ауторитаризма, чинећи их сложеним и тешко класификованим.

Нелиберална демократија као облик хибридног режима се испољава тако што режим крије своје недемократске тенденције иза формалних демократских институција и процедура. Пракса властодржаца у нелибералној демократији је да често прекорачавају њихова овлашћења која имају по уставу. Док у либералним демократијама постоји заштита индивидуалних права и слобода, у нелибералним демократијама тога нема. Избори у оваквим режимима су често изложени манипулацијама режима, њихови исходи нису валидни у погледу исказивања воље грађанства. Функција избора је само да учврсте „легитимитет” тренутног држаоца власти, а не да грађани изаберу своје представнике у институцијама.⁸²

Компетитивни ауторитаризам је термин који описује политичке системе у којима постоји одређени ниво политичке конкуренције, али где ауторитарне структуре и праксе одржавају доминацију политичке елите или владајуће партије. У таквим системима,

80 Bursać Dejan, Hibridni režim, šta je to? (2021), preuzeto 07. 07. 2023. od: <https://talas.rs/2021/04/28/hibridni-rezim-sta-je-to/>

81 Ibid.,

82 Self Darin, Illiberal Democracies and Democratic Backsliding, Oxford Bibliographies, 2022.

опозиционе странке могу учествовати у изборима и политичком процесу, али често се суочавају с ограничењима, цензуром, притисцима или препрекама које ометају њихову потпуну партиципацију у демократском процесу. Владајући режим је спреман да направи неке уступке, али они су такве врсте да не угрожавају позицију режима и стварно омогућавају његову смену.⁸³

Оба концепта илуструју како политички системи могу комбиновати елементе демократије и ауторитаризма, чинећи класификацију тих система изазовном. У таквим режимима, формални демократски елементи могу постојати, али су праксе и механизми често искривљени, што може довести до недемократских последица или ограничавања политичких слобода. Ови политички системи могу значајно разликовати у различитим државама и контекстима, а њихове карактеристике могу бити динамичне и подложне променама током времена.

Поред ова два концепта у пракси су познати и још неки видови хибридних режима у складу са различитим типологијама, као што су следећи: Изборна аутократија, једнопартијски доминантни систем, делегативна демократија и демократура.

Изборна аутократија је облик хибридног режима у коме демократске институције само постоје у привидном облику. Демократске институције постоје само декларативно, и служе за сврхе ауторитарног режима. У овим режимима одржавају се избори, али нису у могућности да постигну демократске слободе и поштене политичке утакмице.⁸⁴ Овде имамо привид смене политичке елите која је отуђена од интереса народа коју режим користи не ради општег интереса него приватних интереса режима. Овде имамо употребу појмова као што је „отуђена” или „узурпирана” држава у којој има злоупотреба државне власти у привате сврхе владајуће елите режима. Овде је реч о томе да народ даје пристанак на аутократску власт периодично и да сем формалних, неслободних и неједнаких избора, не постоји ни једно обележје демократије.

Једнопартијски доминантни систем је вид режима који представља политичку околност у којој једна политичка партија константно доминира у изборима над опозиционим групама и партијама. Било која политичка партија која остане на моћи мимо уставних ограничења може се сматрати доминантном партијом. Главна разлика између овог система и једнопартијских аутократских режима је у томе што владајућа партија дозвољава у

83 Zanetić Vojislav, *Kompetitivni autoritarizam na vlasti* (2017), preuzeto 11. 07. 2023. od: <https://vesti.istinomer.rs/vesti/2017/08/21/kompetitivni-autoritarizam-na-vlasti/>

84 Morse L. Yonothan, *Review: The Era of Electoral Authoritarianism*, Vol. 64.No. 1, *World Politics*, 2021, preuzeto 09. 01. 2024. od: <https://www.jstor.org/stable/41428375>

неком виду постојање страначког плурализма, али начин на који они владају и управљају институцијама ефективно онемогућава опозиционим политичким партијама да победе на изборима.⁸⁵ Имамо вишепартијски изборни систем са једном доминантном партијом која ограничава политички плурализам како би сачувала своју монополску позицију.

Делегативна демократија је метод управљања у политичкој науци врло сличан цезаризму или бонепартизму, где постоји јак политички лидер у новој, иначе демократској влади. У овом типу система постоји само семи демократија, где председник има слободу да дејствује и оправдава своје поступке као да представља вољу народа. За разлику од демократских система где постоји политичка одговорност и одвојеност институција, већи број лидера који се међусобно координишу како би даље ојачали моћ самих институција и радили за добробит заједнице, у овим системима тога нема. У овом систему доминантни политички лидер управља по свом нахођењу, представљајући се као представником целог народа, а не само одређене политичке партије, чак некада иде толико далеко да тврди да је оличење парламента и правосудног система.⁸⁶

Демократура је вид хибридног режима карактеристичан по томе што имамо формално демократски режим који функционише као *de facto* ауторитарни режим. Овакви хибридни режими своји легитимитет добијају на изборима који се могу сматрати демократским и слободним, али не мењају државну политику, мотиве и циљеве. У овим режимима постоји контрола избора на тај начин што грађани могу да изразе своје политичко мишљење, али на такав начин да у суштини не мењају државну политику.⁸⁷ У оваквим режимима имамо дакле само карикатуру или симулацију демократије која служи само ради каналисања интереса и емоција народних маса.

Хибридни режими могу имати различите степене трајности и могу постојати у различитим фазама политичког развоја државе. Они се могу консолидовати и постати дуготрајни политички системи, али исто тако могу бити само привремена фаза у процесу политичке транзиције. У неким случајевима, хибридни режими могу постати релативно стабилни и консолидовани политички системи. То се дешава када ови режими успеју да одрже своју власт и структуру током дужег временског периода. У таквим ситуацијама, политичке елите и владајуће структуре могу ојачати своју контролу над политичким

85 Ostroverkov A. Andrei, In Search for Theory of One-Party Dominance: World Experience of Studying Dominant – Party Systems (II), Politeia, 2017, str. 136.

86 O'Donnell Guillermo, Delegative Democracy, Journal of Democracy (1994), str. 55-69.

87 Wolin S. Sheldon, Democracy Incorporated: Managed Democracy and the Specter of Inverted Totalitarianism, Princeton University Press (2008), str. 60.

процесима, медијима и институцијама, чиме се хибридни режим све више удаљава од демократских принципа.

2.1. Хибридни резим у транзицији – изазови демократског продубљења

Хибридни режими могу бити и привремена фаза у процесу политичке транзиције ка демократији или ауторитаризму. У неким случајевима, политичке промене и транзиције могу бити комплексне и сложене, па хибридни режими могу настати као резултат транзиције из аутократског система према демократији или обратно. Овде ћемо се позабавити конкретно процесом транзиције у Источној и Југоисточној Европи.

Поставља се питање који је предуслов за настанак хибридног режима у оваквим ситуацијама? Основни предуслов је одсуство политичке културе. Она подразумева образованог и освешћеног грађанина за учешће у процесу доношења одлука. Затим стручне, одговорне, инклузивне политичке партије. Све то у таквом систему не постоји. Поједини елементи политичке културе социјализма и комунизма, и даље остају на снази иако је дошло до распада тог система. Политичка култура у социјалистичким и комунистичким системима је већи број својих ресурса фокусирао само ради индоктринације грађана према партијској идеологији. У овим друштвима није постојала тежња да се људи образују у циљу њиховог осамостаљења и развика сопствене мисли, већ искључиво ради примања партијске доктрине.⁸⁸ У оваквим политичким системима се вредновала само групна припадност идеологији, где су се људи делили на пријатеље и непријатеље. Грађани који су ишли против идеологије једнопартијског система били су строго кажњавани. У погледу политичке елите у тим системима примећена је склоност ка елитизму, у смислу одвојености и узвишености политичке елите наспрам обичних грађана.

Једнопартијска идеологија која се врло често испољава у култу вође је утицала како на политичку елиту, тако и на грађане. Иако политичка елита због свог комунистичког начина схватања политике често нема довољан ниво политичког знања како би се адаптирала новим демократским околностима, то може довести до проблема приликом транзиције у демократски систем. Грађани који великим делом нису политички освешћени јер немају или нису имали адекватно политичко образовање су више склони да верују политичарима који се представљају као спасиоци и да ће они решити све њихове проблеме, не размишљајући о њиховој компетенцији да их стварно постигну.⁸⁹ У оваквим системима постоје само

⁸⁸ Dawson and Prewitt, *Political Socialization*, Boston Toronto Little, Brown and Comp, 1969, str. 80-90.

⁸⁹ Ковачевић Славиша, *op. cit.* стр. 95.

интересне групе које се искључиво баве тиме како да дођу на власт и након тога како да је одрже. Политичке елите показују склоност искључиво ка испуњавају партијских интереса и у складу са тим третирање државе и њених институција и ресурса као партијски плен где долази до злоупотребе истих. Због тога долази до драстичног смањења животног стандард грађања, чије се сиромаштво користи као средство за одржавање режима кроз непрекидну зависност људи у све лошијим животним условима од те исте власти.

Транзиција и демократска консолидација се обично поклапају са процесима европских интеграција. Процес усаглашавања и приближавања Европској унији обухвата друштвено, културно, економско, политичко усаглашавање и хармонизацију права са правом Европске уније. Да би процес усаглашавања био делотворан мора да постоји минимум друштвене уподобљености земље у транзицији са стандардима Европске уније. Од изузетног је значаја превазилажење доминантне ауторитарне друштвене и политичке оријентације, као и стварање уређеног друштва које представља приоритет за делотворну интеграцију. Државе у транзицији оптерећују традиционални легати, неизграђена државна структура, непостојање диференцијалне јавне одговорности, правне државе, ауторитарни карактер државе и права, партијско-елитистички бирократски клијантелизам, економски неразвијено друштво и неконкурентна привреда, неизграђена плуралистичка структура друштва.⁹⁰

Земље у транзицији карактерише персонализовани карактер институција и дефицит владавине права. Монопол тумачења интереса и циљева друштва се налази у рукама партијске струцтуре на власти. Ово доводи до немоћи устава и закона. Моћ бирократског партијског лидерства довела је до девалвације устава и закона. Ауторитарна партијска узурпација права је учинила зависним правни, а нарочито правосудни систем у односу на извршну и законодавну власт. Због свега овога правна култура у транзицији има популистички карактер и огледа се у правној квалификацији без легитимног правног основа. То доводи до демагошког истеривања правде ван и насупротив надлежних институција. У оваквим околностима устав и закони су схваћени као инструменти владања и нормативне стабилизације власти у променљивим односима политичких распореда снага. Устав постаје мера политичког интереса, а изборно законодавство ауторитарни легализам за освајање, стабилизовање и учвршћење политичке моћи. Законодавство је сведено на краткотрајне нормативне тактичке калкулације интереса политичке елите, а не као средство за дугорочно рационални развој друштва.⁹¹

90 Ibid., стр. 162.

91 Ibid., стр. 163.

Конкретно пример Србије и српског друштва које је изразито сиромашно, економски неразвијено, слабо интересно структурирано, нормативно и вредносно запуштено показује тешку прилагодљивост према нужним променама. Овакво наслеђе из социјалистичког периода успорава усвајање либерално-демократске социјализације и прилагођавање моделу тржишне компетенције. Усвојени модел персонализованог ауторитета и једнопартијске државе који је данас преображен у систем партијске државе успорава изградњу самосталних, независних и функционалних институција државе.⁹²

Ове компоненте нам омогућавају да се детаљније позабавимо питањем трајности хибридних режима. Многе земље које спадају под категоризацију хибридних режима карактерише одређени вид тврдоглаве истрајности. Трајност хибридних режима зависи од различитих фактора, укључујући политичку вољу власти, понашање опозиције, притисак међународне заједнице, економске и социјалне околности, и многе друге чиниоце. Хибридни режими могу бити веома променљиви и подложни динамичним политичким процесима. У неким случајевима, они могу временом еволуирати ка консолидованом ауторитаризму или демократији, док се у другим ситуацијама могу вратити у чврсти ауторитарни систем или прећи у зреле демократије.

Фактор европских интеграција може послужити као можда најбољи пример истрајности хибридних режима. Овде имамо процес приближавања стандардима Европске уније у погледу либералне демократије које земље у транзицији, а нарочито за нас конкретно и сами хибридни режими нису у могућности, а и врло често нису вољни да прихвате. То доводи до тога да су предузети кораци у погледу демократизације само површног карактера, ради испуњавања форме, а не истинске демократије. Ово често није праћено адекватном и строгом реакцијом од стране саме Европске Уније. Ово је у неку руку омогућило хибридним режимима да имају неки вид маневарског простора у својим деловањима. Поступци политичких властодржаца у земљама где има хибридних режима усмерени су само ка испуњавању одређених формалности ради избегавања казни у виду санкција, а не у суштинским променама ка правој демократизацији, која би наравно угрозила привилеговани положај и контролу у њиховим земљама.

Док најновија литература о транзицији ка демократији наглашава да постоји врло мало предуслова за настанак демократије, чини се да аналитичари постижу консензус да структурални фактори као што су основни економски, друштвени и институционални

92 Rodin Siniša, Diskurs o autoritarnosti u evropskoj i postkomunističkoj pravnoj kulturi, Politička misao: časopis za politikologiju, Vol. 42, No. 3 (2005), str. 41-46.

услови и наслеђе може имати значајан утицај на изгледе демократске консолидације. Изнад свега, демократска консолидација захтева еволуцију демократске политичке културе у којој сви главни политички играчи и масовна јавност, организовани интереси и институције гледају и прихватају демократију као једини релевантни механизам за доношење важних одлука. Ово је у суштини главни концепт који је уграђен у дефиницију демократије Адама Пшеворског као „институционализоване неизвесност”.⁹³ У демократији, сви исходи су у принципу непознати и отворени су за надметање међу кључним играчима, као нпр. ко ће победити на изборном такмичењу или које политике ће бити донете. Једина извесност је да ће такви исходи бити одређени у оквиру унапред успостављених демократских правила. Другим речима, демократски процес треба посматрати као једино легитимно средство за добијање моћи и за каналисање и обраду захтева. Додуше изградња и јачање такве демократске политичке културе ће потрајати, а то је главни изазов са којим се хибридни режими данас суочавају.

Пошто углавном недостаје широки консензус и међу елитама и међу масовном јавношћу да подржавају демократију као једини одржив систем владавине хибридни режими имају тенденцију да буду или нестабилни, или непредвидиви, или обоје. Као што је горе наведено, у литератури се води дебата о томе колико су хибридни режими нестабилни. Неки изгледају прилично стабилни и издржљиви, али им и даље недостаје предвидљивост, у смислу да ауторитет тежи да буде персонализован и да се њиме управљају неформалнијим схватањима него формалним правилима. Избори у Кенији у децембру 2007. године дају посебно дирљив и насилан пример овога.

У овим режимима, посвећеност правилима игре је у најбољем случају „инструментална“ тј. она је заснована на учинку, а не „принципијелна“ тј. заснована на политичким атрибутима.⁹⁴ У конкретном случају Африке, анализирајући податке јавног мњења у неколико земаља у региону Мајкл Братон, Роберт Матес и Емануел Гимах-Боади су открили да је подршка народа демократији широка, али да је и даље прилично плитка. Како је Братон рекао „људи могу бити привржени општој идеји демократског режима, али имају ограничено знање или посвећеност његовим специфичним институцијама”.⁹⁵ Према подацима Афробарометра, један од три интервјуисаних није више волео демократију од било које друге други облик власти, цифра која се чини високом.⁹⁶ Поред тога, недавни подаци из Фридом Хауса указују

93 Przeworski Adam, 1991. op cit. str. 10-50.

94 Menocal R. Alina, Fritz Verena, Rakner Lise, op. cit. str. 32.

95 Bratton Michael, Mattes B. Robert, Gyimah – Boadi Emmanuel, Public Opinion, Democracy, and Market Reform in Africa, Cambridge University Press (2004), str. 65-96.

96 Ibid., str. 65-96.

на опадање подршке демократији скоро свуда у свету, са посебним слабостима у Источној Азији.

У квантитативној анализи о којој се много расправљало Пшеворски и Фернандо Лимонги су открили да иако не постоји минимални ниво економског развоја (мерен у смислу дохотка по глави становника) који је неопходан да би земља могла да направи транзицију ка демократији, економски развој има веома важан утицај на одрживост демократских система. Посматрајући међурегионалне податке од 1950. до 1990. године о широком спектру демократија са добрим и лошим учинком, аутори су открили да што су демократски режими мање успешни у генерисању економског раста, већа је вероватноћа да ће се распасти.⁹⁷ Чињеница да је супротно ономе што би Пшеворски и Лимонги предвидели и да је било мало пуноправних, формалних преокрета ка ауторитаризму чак и међу најсиромашнијим земљама, може се сматрати неким видом утехе. Ово може бити делимично последица чињенице да је с обзиром на тренутни међународни дискурс у корист демократије, макар и то било формално, много мање вероватно да ће се толерисати директна ауторитарна решења домаћих проблема. Ипак то остаје тачно у било ком случају да демократије које нису успеле да произведу развојне исходе остају много крхкије и нестабилније зато што је посвећеност њима инструментална, а не принципијелна. Стога, очекивања од ових почетних демократија да остваре имају тенденцију да буду прилично висока и нереална, што додатно додаје значајним притисцима под којима се већ налазе.⁹⁸

2.2. Србија између демократије и ауторитаризма

Хибридни или мешовити режими због своје комбиноване природе демократских и ауторитарних компоненти се врло често налазе у „међупростору“ у погледу свог евентуалног политичког напретка. Честа грешка која је раније прављена била је посматрање ових режима као успутних станица на путу ка демократији, уз оптимистична очекивања да је питање времена када ће процес демократске транзиције бити довршен. Ипак, показало се да хибридни режими и те како могу да се учврсте и одоле притисцима за демократизовањем. Највећи део овог оптимизма лежи у искуству „трећег таласа“ демократизације од 1974. до 1989. године када је велики број земаља прошао кроз демократизацију и/или либерализацију, па је крај Хладног рата дочекан уз најаве „краја историје“ и очекивања да демократија постане доминантан облик уређења широм света. Постхладноратовска реалност показала је нешто

97 Przeworski Adam, Limongi Fernando, *Modernization: Theories and Facts*, World Politics, Volume 49, Issue 2 (1997), str. 155-183.

98 Menocal R. Alina, Fritz Vrena, Rakner Lise, op. cit. str. 33.

друго, а то је да значајан број режима није се кретао ка демократизацији, али није било речи ни о класичним аутократијама, а још мање диктатурама или тоталитарним режимима. У овој групи нашао се и режим Слободана Милошевића и коалиције СПС-ЈУЛ-СРС, све до петооктобарских промена које су означиле почетак демократизације.⁹⁹ Двадесет година касније поново се налазимо у међупростору који ипак изгледа мало другачије, првенствено због међународног контекста и мањих притисака од стране традиционалних промотера демократије – ЕУ, САД и бројних међународних организација. Другим речима, стандарди међународне прихватљивости су данас нижи него крајем прошлог века, па је често довољно одржавати привид демократских избора, а последице тога можемо да видимо на примеру ауторитарних трендова у Орбановој Мађарској.¹⁰⁰

Наиме, западни стандарди демократије су очигледно нереални и недостижни за бројне државе, што је и логично јер су се институције развијених демократија развијале у различитим историјским и друштвеним околностима. Међутим, временом је комплетно схватање демократије поистовећено са либералном демократијом тј. формом владавине која се ослања на представнички систем, поделу власти, слободне изборе, владавину права, плурализам, отворено друштво и широку заштиту људских и грађанских права и слобода. Многе земље нису биле у стању да досегну овај ниво стандарда, бар не у кратком периоду развоја демократије у последњих неколико турбулентних деценија, а за шта је развијеним западним демократијама неретко требало и неколико векова. Нереални критеријуми неретко су водили до изневерених очекивања. Велики део транзиционих држава може да буде сврстан у ову политичку сиву зону.¹⁰¹ У те земље које имају проблем спаде и Србија.

Србију данас најбоље описује тип хибридног режима који зовемо компетитивни или такмичарски ауторитаризам. Укратко, то значи да демократске институције попут избора формално постоје, али су далеко од поштених, док у одређеној мери јесу слободни. Режим је у односу на опозицију у значајној предности, и то медијској, финансијској, институционалној и свакој другој, па је опозициона борба далеко тежа него у нормалним околностима.¹⁰²

Стивен Левитски и Лукан Веј, професори са Харварда, односно Универзитета у Торонту, користе метафору фудбалске утакмице да би описали овакав систем – „у тој утакмици постоје две екипе, режимска и опозициона, али судије су на страни режима, и да

99 Avakumović Lana, Šta su hibridni režimi i zašto je Srbija u toj grupi? (2020), preuzeto 02. 07. 2023. od: <https://talas.rs/2020/06/02/sta-su-hibridni-rezimi-i-zasto-je-srbija-u-toj-grupi/>

100 Ibid.,

101 Ibid.,

102 Bursać Dejan, Hibridni režim, šta je to? (2021), preuzeto 03. 07. 2023. od: <https://talas.rs/2021/04/28/hibridni-rezim-sta-je-to/>

је терен нагнут на једну страну тако да опозиција трчи узбрдо и покушава да игра напад уз константну одбрану.”¹⁰³ Левитски и Веј у свом најновијем раду такође класификују Србију у 2019. години као компетитивну аутократију.

Овакво стање, упркос томе што оцене организација попут Фридом Хауса или других индекса демократије тек пристижу, постоји већ неколико година. Неправилности на изборима, напади провладиних медија на политичке опоненте и неистомишљенике, злоупотреба јавних средстава у кампањама, угрожавање слободе говора, тајни уговори и свеprisутна корупција – све су то одлике политичког живота Србији које су сада само озваничене бројним извештајима о природи режима Александра Вучића и СНС-а.¹⁰⁴ Терен за такво деградирање институција јесте у некој мери постављен раније, али је за стрмоглаво урушавање демократије првенствено одговоран актуелни режим.

У оваквом типу режима избори се одржавају редовно и донекле су компетитивни, али углавном нису ни слободни ни поштени, највише због драстичне неравнотеже у приступу финансијама, медијима, правосуђу и институцијама од стране тренутног држаоца власти.¹⁰⁵ То резултира декоративном природом демократских институција у којој избори не служе за евентуалну промену власти, већ су процес у коме је победник унапред познат, а који служи за давање легитимитета власти. Слично је и са већином осталих институција.

Извештај Фридом Хауса „Земље у транзицији 2020“ је најновији, али не и једини који означава Србију као недемократско друштво. Недавно је и Институт Varieties of Democracy (V-Dem) са Универзитета у Гетебургу класификовао Србију у 2019. години као изборни ауторитаризам. То је била значајна промена у односу на 2009. када је Србија означена као либерална демократија. Податак који још више забрињава је то што се Србија у овом извештају нашла на четвртом месту од преко 200 посматраних земаља, а извештај се води по степену аутократизације у протеклој деценији. Шест земаља у којима је V-Dem забележио највећи степен аутократизације су Мађарска, Турска, Пољска, Србија, Бразил и Индија. Оцењује се да су за пораст броја хибридних режима у државама у транзицији одговорни “изабрани лидери који су одбацили било какву приврженост начелима либералне демократије, тежећи да се *de facto* дочепају монопола власти”.¹⁰⁶ Квалитет демократије који се према извештају Фридом Хауса мери од 1 до 7 је 2023. године оцењен као и 2022. године са 3,79, што је тада

103 Avakumović Lana (2020) op. cit. preuzeto 02. 07. 2023. od: <https://talas.rs/2020/06/02/sta-su-hipridni-rezimi-i-zasto-je-srbija-u-toj-grupi/>

104 Ibid.,

105 Bursać Dejan (2021) op. cit. preuzeto 03. 07. 2023. od: <https://talas.rs/2021/04/28/hipridni-rezim-sta-je-to/>

106 Barišić Vera, Srbija i dalje hibridni režim (2023), preuzeto 05. 07. 2023. od: <https://fonet.rs/politika/36310714/srbija-i-dalje-hipridni-rezim.html>

био други највећи забележни пад. Према овом индексу Србија тренутно дели друго место на Западном Балкану са Црном Гором и Албанијом, док је најбоље рангирана Северна Македонија.¹⁰⁷

Као и други индекси демократије, и овај прати велики број појединачних фактора, што нам омогућава да пратимо трендове урушавања демократских институција. Тако можемо да видимо да се у ових шест земаља одиграва сличан сценарио: „Први на удару режима нашли су се слобода медија и цивилно друштво, након чега је уследило деградирање слободних и поштених избора. Други индикатори који се односе на медије, цивилно друштво и грађанске слободе, такође су се погоршали пре него што је на ред дошао интегритет избора, а ова држава 2015. године склизнула назад у ауторитаризам“¹⁰⁸ наводи се у делу извештаја о Србији.

О угрожавању слободе медија говори велики број оцена, а једну од најрелевантнијих објављују Репортери без граница (Reporters Without Borders). У најновијем извештају, ова организација наводи „да је након шест година под вођством Александра Вучића, најпре као премијера а затим и председника, Србија постала земља у којој је често опасно бавити се новинарством, као и да званичници све чешће користе запаљиву реторику против новинара, док су напади на медије у порасту“.¹⁰⁹

Постоје ипак индекси који Србију и даље класификују као неки облик демократије. Док региструје пад од пет места на најновијем ЕИУ Индексу демократије (Economist Intelligence Unit), Економист означава режим у Србији као мањкаву или непотпуну демократију. Имајући у виду трендове које ови индексу детаљно документују, вероватно је питање времена када ће актуелни режим у свим релевантним извештајима изгубити статус демократије.¹¹⁰ Поред тога, треба имати у виду да међународни индекси не треба нужно да прецизирају тренутак у којем неко друштво прелази из једног типа режима у други, они нам служе да пратимо трендове у појединачним областима (слобода медија, владавина права, правосуђе, корупција и слично) како унутар једне државе, тако и у ширем међународном контексту.

Конкретно за пример Србије њен тренутни статус би можда могао и да се повеже и са ситуацијом око решавања кризе на Косову. Многи политички актери из иностранства мисле да тренутно на политичкој сцени у Србији не постоји нико ко је довољно подобан

107 Ibid.,

108 Avakumović Lana (2020) op. cit. preuzeto 04. 07. 2023. od: <https://talas.rs/2020/06/02/sta-su-hipridni-rezimi-i-zasto-je-srbija-u-toj-grupi/>

109 Ibid.,

110 Ibid.,

да омогући решавање косовског чвора на начин на који жели колективни Запад, те да зато постоји неки вид толеранције према режиму у Србији због тога.

Није извесно колико дуго ће хибридни режими постојати у тренутном облику, као ни колико ће међународна клима доприносити њиховом одржавању. Управо због тога је овај тип режима све више у фокусу политичких и политиколошких анализа. У међувремену, упоредно искуство режима попут Орбановог у Мађарској или Ердогановог у Турској могу да послуже као смернице, како за разумевање функционисања хибридних режима, тако и за потенцијалне просторе и механизме јачања демократског капацитета друштва.

2.3. Мађарска: хибридни режим изборне аутократије

Некада описана као шампион „трећег таласа” демократизације у Европи, Мађарска је постала пионир демократског назадовања. Концепт демократског назадовања односи се на прогресивно слабљење демократских институција, процедура и норми од стране владајуће странке или владе. Демократско назадовање је постепен процес који се дешава током година, деценија или као резултат непосредне политике. Према Бермеовој типологији државни удари, повећање извршне власти и стратешка изборна манипулација су савремени изазови који прете модерним демократијама.¹¹¹ Претња државним ударима која доводи до угрожавања демократски изабраних влада ствара потребу за јачањем извршне власти ради одбране демократске законитости и одржавању изборне воље. У колико се створи привид постојања неког деструктивног фактора против државе од стране власти такво нагло јачање извршне власти постепено слаби провере те исте извршне власти кроз еродирање демократских институција које ометају опозиционе снаге да оспоравају извршну власт.

У Мађарској је демократско назадовање истакнуто питање од како је 2010. године изабрана влада премијера Виктора Орбана.¹¹² Техникама стратешке изборне манипулације границе између владе и владајуће странке су се замаглиле под Орбановим вођством. Орбан је поткопао демократију у Мађарској кроз проширење овлашћења извршне власти, слабећи контролу извршне власти и ометајући опозиционе снаге да се супротставе власти путем легитимних средстава и стратешке изборне манипулације која укључује различите акције које фаворизују реизбор актуелног председника кроз контролу медијског апарата, смањење конкурентности избора и политизацију правосуђа. Штавише, постојала је забринутост због

111 Bermeo Nancy, On Democratic Backsliding, *Journal of Democracy*, Volume 27, Issue 1, 2016, str. 5-19.

112 Turkdogan Sena, Hungary: From Championship of Democratization to Hybrid Regime of Electoral Autocracy (2023), preuzeto 10. 07. 2023. od: <https://www.democratic-erosion.com/2023/01/05/hungary-from-championship-of-democratization-to-hybrid-regime-of-electoral-autocracy/>

владиног малтретирања етничких и верских мањинских група и ерозије академских слобода. Посматрачи канцеларије за демократске институције и људска права ОЕБС-а (ODIHR) такође су константовали забрињавајући однос мађарских власти према избеглицама које беже од ратних разарања на Блиском Истоку. Дакле, након свега наведеног евидентно је да је мађарска демократија озбиљно нарушена.

Мађарско искуство је означено као један од случајева где је ниво демократског назадовања далеко невиђен у Европској унији (даље ЕУ). Као одговор Европски парламент (даље ЕП) покренуо је поступак по члану 7. Уговора о Европској унији који наглашава одговорност мађарске владе као државе чланице за поновно успостављање усаглашености са правом и вредностима ЕУ. Према Human Rights Watch-у „влада је злоупотребила податке прикупљене током пандемије за ширење порука Фидесове кампање на националним изборима”.¹¹³ Као даљи пример тога је у марту 2020. године када је мађарски парламент је усвојио закон који предвиђа затворске казне до пет година за ширење лажних информација о Ковиду 19, или владиним мерама доделио премијеру Орбану овлашћења да влада декретом. Посматрачи канцеларије ОЕБС-а за демократске институције и људска права такође су закључили да је одсуство равноправног положаја политичких актера пореметило изборе одржане 2022. године. Европски парламент је закључио да су се демократски услови у Мађарској погоршали до тих размера да је Орбанова власт постала ризик који доводи до озбиљног кршења вредности на којима се заснива ЕУ. Како би се супротставио томе ЕП је усвојио резолуцију која описује Мађарску као „хибридни режим изборне аутократије“ где се одржавају редовни избори, али се не поштују демократске норме и европске вредности су одсутне.¹¹⁴

По ставу неких аналитичара национални избори у Мађарској осликали су како изгледа „нелиберална земља ЕУ“. Како тврди Euronews у 2022. години „упркос чињеници што је премијер Орбан одбацио резолуцију ЕП као „досадну шалу”, постојање недемократског режима угрожава вредности на којима је изграђена ЕУ”.¹¹⁵ Европска унија је предузела неколико корака да се позабави демократским назадовањем у Мађарској од 2013. године кроз покретање процеса надгледања, вођење дијалога са мађарском владом и низ поступака за кршење закона ЕУ подривањем независности правосуђа, мањкавих изборних услова,

113 Ibid.,

114 Klosidis Kyriakos, MEPs: Hungary can no longer be considered a full democracy (2022), preuzeto 10. 07. 2023. od: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20220909IPR40137/meps-hungary-can-no-longer-be-considered-a-full-democracy>

115 Turkdogan Sena, Hungary (2023) op. cit. preuzeto 10. 07. 2023. od: <https://www.democratic-erosion.com/2023/01/05/hungary-from-championship-of-democratization-to-hybrid-regime-of-electoral-autocracy/>

лимитирања слободе изражавања и угрожавање права мањина и миграната. Упркос овим напорима демократска ерозија у Мађарској остаје кључни извор забринутости за ЕУ и носи ризик од преливања демократског назадовања на друге земље чланице.

2.4. Русија: од конкурентског до једнопирамидалног система

Док би се 2000-те у Русији за неке могао третирати као ништа друго но период аутократизације, за потребе компаративне политичке анализе можда би било корисније описати их као период у којем је Русија трансформисана из конкурентске пирамиде у једнопирамидални, хибридни режим. Оно што је важно је да ово имплицира да 1990-те не треба сматрати периодом чисте демократије у Русији. Заиста, председник Борис Јељцин је помогао у стварању изборног патроналног система и чак је показао снажне знакове жеље да га претвори у верзију са једном пирамидом. Путинов главни допринос је био да успе тамо где Јељцин није успео, а затим да овај успех одведе даље него што је Јељцин највероватније намеравао. Путинов успех у овом подухвату делом је последица његовог чвршћег вођства, делимично његове веће популарности, а делом промене у садашњем размишљању до које је дошло услед историјских непредвиђених околности.¹¹⁶ Пад Белниског зида и пропаст Совјетског Савеза је од стране многих па и од стране самог Путина гледано као тужан тренутак у светској историји, не из разлога пропасти комунистичке идеологије колико пропасти мултиполарног света. Ове околности су довеле до стварање униполарног света у рукама Америке и њених „савезника”, што је даље довело до многих дестабилизационих интервенција од стране западног блока широм света, с тим што конкретно за Путина и његово схватање политичке ситуације Русије и потребе за њеним јачањем и консолидацијом на начин како он сматра адекватним је највише допринела ситуација која се одвијала током распада Југославије 90-тих, која је била делом и подстакнута од стране Америке и осталих чланица НАТО блока. Ове околности и само понашање западних актера је у Путиновим очима показало да се колективни Запад не може сматрати поузданим саговорником у политичким процесима, што се и показало приликом одбијања колективног Запада да поштује споразуме које су они сами потписали о престанку даљег ширења граница алијансе према руским границама и сферама утицаја. Суочен са оваквим неповољним околностима Путин је одлучио да створи чврст и стабилан систем како би Русија избегла судбину Југославије.

116 Hale E. Henry, Eurasian politics as hybrid regimes: The case of Putin's Russia, *Journal of Eurasian Studies*, Volume 1, Issue 1 (2010), str. 36.

Док су неки протумачили пораст ауторитарних тенденција под Путином као „повратак у прошлост“, поновну појаву совјетског система, он заправо одражава нешто ново. Постоји релативно мало директног континуитета између старог совјетског тоталитарног система и садашње политике Путинове политичке машинерије. Реформе из доба Перестројке и последице покушаја државног удара у августу 1991. године у великој мери су уништиле тетиве совјетског тоталитарног система, укључујући владавину комунистичке партије и командну економију. Регионални партијски „жупани“ (први секретари ОБКОМ-а) изгубили су способност да контролишу своје регионе јер су им економски слом и реформе одузели моћ доношења одлуке о финансирању и снабдевању које би могле да донесу или разбију локална предузећа, и пошто су локална законодавна тела добила моћ и попуњавају их кандидати који више нису зависили од комунистичке партије у својој каријери.¹¹⁷

Под Јељцином су се догодиле три велике реформе које су створиле основу за изборни патронални систем који данас карактерише Русију. Прво, процес приватизације и економско реструктурирање створили су низ веома великих корпоративних конгломерата који су контролисали огромне ресурсе и организацију и који су такође често интервенисали у политици. Шефови ових ентитета, које су њихови критичари назвали „олигарсима“, од којих су неки контролисали важне масовне медије (укључујући два од три главна телевизијска канала у земљи, Први канал и НТВ), и у великој мери њихово велико богатство је било створено усред кризе и корупције која је била све већа у периоду распада Совјетског Савеза.¹¹⁸

Друго, под Јељцином новоизабрани регионални лидери су добили велика овлашћења да реструктурирају и политичке институције и економско окружење у својим провинцијама. Најиновативнији и најпроактивнији међу њима користили су ово овлашћење не само да измене изборне институције на начин који је ојачао њихову сопствену предност, већ и да драматично обликују процес приватизације на локалном нивоу. Кроз низ формалних и неформалних средстава, многи су успели да обезбеде да њихове личне мреже или регионалне владе поседују или контролишу довољно покрајинске привреде (посебно најуноснију и политички најмоћнију имовину) да ефективно спрече да их користе политички противници.¹¹⁹ Тамо где потпуно власништво није било могуће, регионални лидери су такође развили широк спектар полуга помоћу којих су могли да врше притисак на предузећа чији власници или менаџери, па чак и зашпослени подржавају опозиционе снаге. Ове полуге су укључивале све,

117 Hale E. Henry, *Explaining Machine Politics in Russia's Regions: Economy, Ethnicity, and Legacy*, Volume 19, Issue 3 (2003), str. 228-232.

118 Hale, E. Henry (2010), *op. cit.* str. 36.

119 *Ibid.*, str. 36.

од овлашћења за издавање дозвола до могућности кажњавања или обустављања пословања компаније путем пореских или противпожарних инспекција.

Треће, сам Јељцин је насилно претворио Русију из парламентарно-председничког режима у којем је Конгрес народних посланика на крају имао већа законска овлашћења у снажно председнички режим који је широко назван „супер-председничким“.¹²⁰ Кључни тренутак је наступио 1993. године, када је председник наредио да тенкови пуцају на зграду парламента, а затим расписао ванредни референдум о новом уставу са минималним парламентарним овлашћењима. Дума није била потпуно немоћна, барем када је контролисала опозициона партија, као што је то био део Јељциновог председништва, али Јељцин и његови сарадници су брзо изградили огроман степен неформалне моћи око разних председничких структура, посебно председничке администрације. Кључни тренутак је наступио 1996. године, када је Јељцин по први пут енергично применио разне „штапове” и „шаргарепе” да мобилише регионалне политичке машине и главне финансијско-индустријске групе у националну пирамиду покровитељских мрежа као начин да победи свог изазивача из комунистичке партије, ГенADIЈА ЗЈУГАНОВА. ЗЈУГАНОВ, који је у почетку био далеко испред у истраживањима јавног мњења, контролисао је сопствену пирамиду моћи, уживајући подршку великог броја „црвених гувернера“ који су се показали неспремним да се кладе на Јељцина. У почетку је ЗЈУГАНОВ чак добијао донације од многих великих корпорација које су се надале да ће добити повољан третман у случају да комунистички кандидат победи. Јељцинова се пирамида показала међутим моћнијом, пошто је председник користио своје формално и неформално председничко овлашћење да обезбеди важне трансфере ресурса кључним регионима, и запретио истим регионима ускраћивањем таквих средстава ако се не повинују, и дао корпоративним лидерима обећање веома повољне могућности приватизације у замену за финансирање кампање и пристрасно телевизијско извештавање на каналима које контролишу.¹²¹ Комунисти, који контролишу само слабу законодавну власт на националном нивоу нису могли ефикасно да се супротставе овим снажним председничким потезима.

Механизам који је Јељцин створио и први мобилисао да победи на изборима 1996. године био је у основи исти механизам који је Путин развио 2000-их да би створио политички систем какав данас постоји у Русији. Путиново главно политичко достигнуће у том погледу било је управо развијање овог механизма, у великој мери га ојачавајући и подржавајући кроз низ промена у закону и неформалној пракси. Најважнија промена коју је направио била је у

¹²⁰ Ibid., str. 36.

¹²¹ Johnson Juliet, A Fistful of Rubles: The Rise and Fall of the Russian Banking System, Cornell University Press (2001).

томе што је радикално смањио аутономију дозвољену субпатронима у систему и на тај начин их чвршће повезао у пирамиду моћи коју је успоставио. Толико успешан је постао до краја свог другог мандата, да се Русија практично претворила у једнопирамидални патронални режим, којим су скоро у потпуности доминирали Путин и његови савезници.¹²² Истина, то није значило да Кремљ ефективно контролише цео политички простор Русије, али је значило да ниједан други скуп покровитеља не може да се претвара да има било шта што би могло да парира националној политичкој машини Кремља.

Први скуп покровитеља који је требало зауздати састојао се од регионалних лидера. Путин је почео скоро одмах након своје инаугурације у мају 2000. године, стварајући сет од седам савезних округа на челу са његовим именованим изасланицима. Изасланици су имали задатак да смање могућност гувернера да крше савезни закон и да повинују локалне огранке савезних агенција својој вољи.¹²³ До 2008. године Кремљ је у великој мери елиминисао регионалне законе који су били у супротности са савезним законом (који је према једној процени био близу једне трећине свих регионалних закона на почетку његовог мандата) и поново успоставио значајан степен федералне контроле над локалним тужиоцима, министарствима, и судови у већини региона. Убрзо након тога, гувернерима је одузео места у Савету Федерације, заменивши их личностима изабраним кроз систем именовања у којем је Кремљ имао значајан неформални утицај. Ово не само да је смањило степен директног утицаја гувернера на федералну политику од 2001. године, већ им је и ускратило важан форум за директне сусрете једни са другима у великом броју и координацију њихових активности ван централних иницијатива. Од јула 2003. године још једна реформа је смањила степен до којег су гувернери могли да бирају своје људе у регионална законодавна тела: „Најмање један дом законодавног тела сваког региона морао је да попуни најмање половину својих места кроз такмичење национално регистрованих страначких листа”.¹²⁴ Сада су гувернери морали да постигну договор са савезном странком да кандидују своје кандидате под њеном етикетом или изгубе контролу над тим местима у законодавном телу. Најдраматичнији потез је међутим уследио након трагедије у Беслану 2004. године, након које је Путин елиминисао директне губернаторске изборе и заменио их неком новом врстом система именовања. У новом систему председников изасланик предлаже кандидата, који потом мора бити потврђен већином гласова у регионалном законодавном телу. Делимично зато што је центар направио велики напредак у стварању великих фракција Јединствене Русије у законодавним телима

122 Hale E. Henry (2010), op. cit. str. 37.

123 Ibid., str. 37.

124 Ibid., str. 38.

након реформе из 2003. године, ниједно регионално законодавно тело никада није одбило предложеног кандидата до сада, а овлашћење да кандидује добила је странка која је освојила највише гласова на последњим регионалним парламентарним изборима.

Резултат свих ових реформи био је радикално смањење степена до којег су гувернери, један од главних врста патрона из Јељцинове ере, могли да делују аутономно да утичу на федералну политику. Анкета VCIOM-а (Russian Public Opinion Research Center) говори о њиховој смањеној истакнутости: „Од јула 2008. године само два гувернера је више од 4% руског становништва именовало за најбоље у решавању кључних проблема а то су градоначелник Москве Јуриј Лужков и гувернер Кемерова Аман Тулејев”.¹²⁵ Рачунајући генерално, сви осим једног „црвеног гувернера“ до 2008. су или замењени појединцима који су наклоњенији Кремљу, као на пример у Брјанску где је Јурија Лодкина из КППРФ-а заменио кандидат Јединствене Русије Николај Денин, или су у суштини претворени у лојалисте Кремљу као нпр. Владимиров Николај Виноградов, кога је КППРФ на крају избацио.¹²⁶ Као резултат тога практично сви гувернери су сада били чврсто уграђени у сопствену пирамиду моћи Кремља, и имали су много мање воље и способности него раније да се придруже било каквом покушају формирања супарничке пирамиде.

Други скуп главних покровитеља који је требало строжије него раније довести у ред био је велики бизнис, посебно такозвани „олигарси“ који су могли да утичу на медијско извештавање о политици. Главни потези десили су се у Путиновом првом мандату. У почетку, бивши инсајдер из Кремља Борис Березовски, неко веома важан у Путиновом успону на председнички положај био је приморан да се одрекне кључних средстава (укључујући контролу над Првим каналом) и да напусти земљу из страха од кривичног гоњења. Следећи пословни титан који је пао био је Владимир Гусински, који се у великој мери противио Путиновом успону 1999–2000. и који је контролисао трећи по величини телевизијски канал у земљи, а то је НТВ. Различите оптужбе су навеле Гусинског да побегне из Русије, а Гаспром који је у делимичном власништву државе преузео је контролу над НТВ-ом позивајући се на дуг одобрен у Јељциновој ери који НТВ није могла да отплати. Пословне структуре које су наводно блиске Кремљу наставиле су да набављају медијску имовину под Путиновим председништвом много чешће него што су је одустајале, до 2008. године чак су поседовале релативно мање раније независне куће као што је РЕН-ТВ.¹²⁷ Док је штампа

125 Ibid., str. 37.

126 Ibid., str. 37.

127 Coalson Robert, Russia: NTV's Past Points Toward REN-TV's Future, RFE/RL Newline (2008), preuzeto 05.05. 2023 od: <https://www.rferl.org/a/1079566.html>

остала релативно слободна упркос аквизицијама од стране предузећа која су наводно под контролом Кремља истраживања су показала да чак 89% свих грађана Русије телевизију сматра својим примарним извором политичких информација.¹²⁸

Медији наравно нису били једини извор утицаја олигарха, и снаге Кремља су сходно томе предузеле друге кораке како би осигурале да бизнис ради у складу са националним циљевима које је поставио председник. Најдраматичнији потез било је демонстративно хапшење Михаила Ходорковског, у то време најбогатијег човека у Русији и власника корпоративне империје Јукос у октобру 2003. године. Док су оптужбе Кремља за његову корупцију (као и оптужбе против Березовског и Гусинског) биле веродостојне посматрачи су били веома сумњичави да су Ходорковски и његов круг једини кривци за тако стање. У ствари хапшењу Ходорковског претходио је низ других потеза Кремља који су осмишљени како да подстакну и координирају послове који би потенцијално могли да постану важни играчи у политици.¹²⁹ Тако 2000. године на пример Путин се састао са пословним лидерима и широко се веровало да им је обећао да ће им оставити контролу над њиховом имовином све док не буду деловали против жеља Кремља у политици. Једна теорија је да је Ходорковски прекршио управо тај „пакт“, што је убрзало његово хапшење. Кремљ је радио не само да избегне опозицију, већ и да координише пословну политичку активност тако да не буде подељен између различитих лојалиста Кремља који су се надметали за утицај под Путиновим крилом. Тако су уочи избора за Думу 2003. године председнички изасланици у савезним окрузима били веома активни у давању инструкција локалним послодавним лидерима о томе које прорежимске кандидате треба да подрже за изборе у једночланом округу за Думу у настојању да избегну поделе које би могле омогућити опозиционом кандидату да победи.¹³⁰ Резултат као што је познато био је невероватни изборни исход који је имао као резултат да је Јединствена Русија успела да створи прву двотрећинску већину за једну партију у руском парламенту још од совјетског доба. Слични напори на локалном нивоу довели су до већине Јединствене Русије у готово свим покрајинским законодавним скупштинама од 2009. године.

Делимично као резултат ових акција и политика пословни актери су генерално постали неспремни (ако не и неспособни) да подрже опозиционе странке без одобрења Кремља. Представници партије Јаблоко, на пример, тврдили су да је Путин лично дао Ходорковском инструкцију да финансира њихову странку пре избора 2003. и да су њихови

128 Ibid.,

129 Hale E. Henry, *Why not parties in Russia? Democracy, federalism, and the state*, New York, Cambridge University Press (2006) str. 1-25.

130 Ibid., str. 91-121.

извори финансирања скоро потпуно пресушили након хапшења председника Јукоса. Десне снаге су тврдили да су скоро потпуно изгубиле своје корпоративне донаторе након што су ушле у „оштру опозицију“ против Кремља у кампањи за Думу 2007. године, што је потврдило изјаву потпредседника Руског савеза предузетника и индустријалаца Игорa Јургенса да би СПС повратио значајне донације да је на њеном челу Леонид Гозман који је „способнији за споразумевање”.¹³¹

Идеја о томе да Кремљ користи формалну и неформалну председничку моћ за координацију пословне подршке у изборне сврхе потиче из Јељцинове ере, али пракса и политика Путина и његових савезника су експоненцијално повећали моћ овог механизма. Јељцин је био у стању да мобилише снаге на хитан начин да извуче победу против противника комунистичке партије 1996. године, а до 1999–2000. поново је био у стању да једва победи изазов ривалске патроналне пирамиде коју су предводили Лужков и бивши премијер Јевгенија Примакова који је имао подршку многих најмоћнијих гувернера и представника привреде. Већ у периоду 2003–2004. и без сумње у периоду 2007–2008, Путин је ефективно спојио све главне потенцијалне покровитеље у једну политичку пирамиду која је била тако чврсто повезана да је мало ко помислио да је озбиљан изазов могућ против ње.¹³²

Зашто је Путин био толико ефикаснији у претварању политичког система Русије у нешто што би се могло описати као „једна велика политичка машина“ од Јељцина? Један фактор је вероватно политички стил. Док помно испитивање Јељциновог политичког деловања оповргава сваку тврдњу да је он прави демократа, оно што можемо рећи је да је био толерантнији према медијским критикама, и што је био значајно склонији да верује у сопствену способност да мобилише снаге за постизање невероватне победе против снажних противника него што је то био Путин. Постоје неки докази да је Јељцин чак и лично успевао у извођењу таквих политичких победа. Дакле, иако је био прилично ауторитативан у неким својим методама владавине, он је углавном настојао да обузда опозицију када је лична победа била најважнија, као у председничким надметањима 1996. и 2000. године. Путин је с друге стране опрезнији политички актер који је изгледа неспреман да било шта препусти случају, што га наводи да искористи веће предности председничких овлашћења да контролише руско политичко окружење чак и када би вероватно могао лако да победи чак и у потпуно слободном и поштенем такмичењу. Путину је у том погледу очигледно користило и његово искуство у КГБ-у и ФСБ-у. Нарочито пошто се показао вољним да одлучно удари на политичке

131 Hale Henry (2010), *op. cit.* str. 39.

132 *Ibid.*, str. 39.

противнике, потенцијални политички противници су често били застрашивани и веровали су да има и моћ и вољу да открије и немилосрдно сузбије политичку опозицију. Дакле, чак и тамо где Путин заправо ништа није урадио изгледа да је дошло до велике аутоцензуре и самопотискивања, посебно у пословној и медијској заједници.¹³³

Коначно, постоји јак аргумент да је Путинова популарност била суштински део његовог успеха у изградњи руске „вертикале моћи“ и елиминисању ривалских политичких вертикала. Потенцијални политички противници су сигурно разумели да изазов Путину, који је од тренутка када је преузео председничку функцију имао рејтинге наклоњености знатно изнад 50%, вероватно неће бити позитивно дочекан од стране већег дела становништва.¹³⁴ Ово је посебно тачно јер су многи од оних неколико који су активно нису одобравали Путинову политику већ били привржени комунистима, којима се такође јасно противила већина становништва још од касних 1990-их. То у комбинацији са уоченим неуспехом опозиционих покушаја и левице и деснице да мобилише масовну подршку одвратило је већину актуелних централних званичника, гувернера и пословних лидера да се много укључе у опозициону политику.

Питање на чему се заснива ова популарност је тема изван оквира овог рада, али довољно је рећи да докази снажно указују на неколико фактора. Најочигледније је да је Путин имао користи у очима јавности од економије која стално расте. Поред тога створио је осећај неизбежности и стабилности у вези са својом владавином, што повећава спремност људи да га подрже у односу на друге врсте алтернатива које могу замислити као реалистичне. Такође је заузео политичке ставове који су препознати и подржани од стране шире јавности, укључујући противљење социјалистичкој економији, и развио је лични стил руковођења који се људима генерално допада.

Политички систем Русије може се плодно схватити као изборни патронални режим у коме су најважнији актери организовани у јединствену пирамиду ауторитета која доминира изборном ареном.¹³⁵ Ову политичку машину није направио од нуле Путин, већ је вешто консолидован коришћењем одређених унапред припремљених компоненти које му је Јељцин дао преношењем председничке власти. Али док су регионалне политичке машине, супер-председнички устав и олигархијски корпоративни конгломерати били само лабаво поплочани заједно под Јељцином, па чак и тада у потпуности мобилисани тек у одређеним кључним

133 Colton J. Timothy, Boris Yeltsin: A life , New York, Basic Books, 2008.

134 Treisman S. Daniel, The popularity of Russian presidents, Department of Political science, University of California , Los Angeles, 2008.

135 Hale E. Henry (2010), op. cit. str. 40.

тренуцима као што су изборни циклуси 1995–1996. и 1999–2000, Путин је стопио те елементе у високо координирану целину, огромну политичку машину са великом отпорношћу, која је преживела чак и председничку сукцесију 2008. године.

Русија представља одређени образац за изборне патроналне режиме који је релативно уобичајен за Евроазију, образац који карактерише снажна и чврста тактика лидерства и популарност режима, ситуација којој су се 2009. године вероватно најближе приближиле Јерменија, Азербејџан, Белорусија и Казахстан. Развој пирамида моћи у Грузији и Киргистану био је прекинут њиховим обојеним револуцијама, епизодама политике конкурентских пирамида које су делимично изазване кризама сукцесије, али једнопирамидални системи су се и тамо поново појавили од 2009. године. Осим балтичких земаља само Молдавија и Украјина након наранцасте револуције са јачим парламентима од осталих одржале су нешто што је ближе конкурентској пирамидалној политици, са својом карактеристичном отвореношћу.¹³⁶

Ова анализа показује да логика хибридних режима и клијентелистичке политике може бити корисна у разумевању политичких дешавања у Евроазији. Односно, развој политичког система Русије (као и других земаља Евроазије) може се плодносније схватити као развој одређене врсте хибридног режима него као кретање ка или демократији или аутократији. И пошто су хибридни режими тако уобичајени широм света, али тако недовољно концептуализовани и слабо схваћени, специјалисти у евроазијском простору који су оријентисани на развој теорије компаративних политичких наука вероватно ће имати много тога да понуде светским друштвеним наукама у годинама које долазе.

III СТВАРАЊЕ ПРЕДУСЛОВА ЗА ПРЕТЕЖНУ ДЕМОКРАТИЗАЦИЈУ ПОЛИТИЧКОГ СИСТЕМА

1. Повећање одговорности политичких елита

Одговорност се обично дефинише „као дужност или обавеза да се предузму одређене радње или да се снесе последице за своје поступке”.¹³⁷ Овај концепт се често повезује са способношћу препознавања, прихватања и преузимања последица својих дела. Концепт одговорности је од великог значаја за посткомунистичке транзиционе државе баш због

¹³⁶ Ibid., str. 41.

¹³⁷ Ковачевић Славиша, Појам политичке одговорности, у: Одговорност у правном и политичком контексту, Тематски зборник радова Правног факултета у Нишу, књига 3, 2023, стр. 165.

великог недостатка одговорности у тим државама. У погледу недостатка одговорности политичких елита у државама у транзицији уочљив је образац издвојености политичких актера од грађанства, они себе сматрају бољим од остатка друштва и мисле да могу да раде шта желе без икаквих последица. Овакав начин размисљања представља један од истрајнијих остатака комунистичког система који је прешао и у процес транзиције. Одговорност се може разматрати у различитим контекстима, али сагледано са аспеката одговорности политичке елите од највећег значаја је морална, друштвена, политичка и правна одговорност. Сви ови спекти су од великог значаја како би дошло до стварања стабилног претежно демократског политичког система. Морална одговорност се односи на одговорност за сопствене моралне одлуке и поступке, препознавање разлике између добра и зла, преузимање одговорности за своје моралне одлуке и поступке.¹³⁸ У друштвеном контексту одговорност значи активно учешће у зајединици, бригу о зајединици и допринос општем добру. Политичка одговорност се односи на одговорност политичких лидера, институција и јавних службеника према грађанима, јавности и друштву у целини. Правна одговорност се односи на одговорност професионалних политичара у погледу поштовање закона и преузимање правне одговорности у погледу својих поступака у оквиру правног система.¹³⁹

Политичка одговорност лидера се може сагледати са три различита аспекта, са аспекта одговорности према бирачима, одговорност за одлуке које доносе и одговорност унутар сопствених партија.

Политички лидери си одговорни према грађанима који су их изабрали на основу предизборних обећања која су дата у току изборне кампање, и у складу са тим ту мора да постоји транспарентност у њиховом раду и одговарање на потребе и интересе својих бирача. Политички актери треба да испуне очекивања и интересе грађана који су их изабрали тако што ће испунити пласирани политички програм. Транспарентност је кључна компонента одговорности према бирачима. Политичари треба редовно да информишу јавност о својим активностима, одлукама и променама правца у погледу приступа у тим сегментима у колику до тога дође.¹⁴⁰ Одговорни политичари слушају потребе и забринутости својих бирача и шире јавности. Они треба да учествују у дијалогу са грађанима о важним питањима, да прихвате конструктивну критику и промене начин доношења важних одлука у колику има потребе за тим. Поред тога политичари би требало да остану доследни вредностима које су пласиране у изборном процесу. У колику промене своје ставове на начин који није у складу

138 Ibid., стр. 165.

139 Ibid., стр. 166.

140 Ibid., стр. 167.

са вредностима које су обећали бирачима могу изгубити поверење бирачког тела. Ово све доводи до одржавања демократског процеса, јер одговорни политичари који испуњавају своја обећања подспешују поверење бирача у демократски систем, и самим тим одржавају такав систем у функцији.

Политичари су одговорни за одлуке које доносе за време свог мандата. То се односи на одлуке које се тичу унутрашње политике, законодавства, спољне политике и других области управљања.¹⁴¹ У колико политичар донесе одлуку која је штетна и није у интересу јавности, може се суочити са захтевима за одговорношћу. Политичари су одговорни за доношење одлука које служе општем добру и интересима друштва. Одлуке не би требало да буду донешене на основу приватних интереса ужег круга људи, већ би требало да одражавају интересе шире заједнице. Поступак доношења одлука треба да буде транспарентан, што значи да грађани треба да буду информисани о току процеса одлучивања, релевантним факторима и разлозима који утичу на доношење одлука. Ово омогућава грађанима да схвате контекст донетих одлука. Политичари су одговорни да дају објашњење својих одлука. Треба да буду отворени за критику, постављање питања и да пруже јасне одговоре како би грађани могли да схвате разлог таквих одлука. Политичари су одговорни и за позитивне и негативне последице својих одлука. У колико су последице негативне политичари би требало да преузму кораке како би умањили штетне последице таквих одлука. Одлуке треба да буду донешене у складу са етичким принципима, уз избегавање корупције, сукоб интереса и друге неетичке праксе.¹⁴² Одлуке политичара су значајан фактор из разлога што утичу на располагање јавним ресурсима и спровођењем политика које могу имати значајан утицај на друштво у целини. Ово се односи на ефикасност и ефективност располагања јавним ресурсима и доношење очекиваних резултата. Ефективност и ефикасност у политичкој одговорности се мери кроз постизање конкретних и мерљивих резултата. То може укључивати побољшање економске ситуације у земљи, смањење неједнакости, унапређење образовања и друге мерљиве индикаторе, способност преузимања одговорности за своје неуспехе. Ефикасни политичари и институције настоје да оптимално и минимално утроше ресурсе како би обезбедили неопходну и брзу имплементацију непоходних одлука. У свим овим процесима одговорни политичари треба да укључе и грађане у процес одлучивања. Кроз консултације и партиципацију политичари могу боље разумети потребе заједнице и постићи одрживе резултате.

141 Ottmann Hening, *Odgovornost i poverenje kao normativna načela politike*, Vol. XXVIII, No. 3. str. 170-176, 1991.

142 Ковачевић Славиша, 2023. *op cit.* стр. 168.

Партијска одговорност подразумева одговорност партијског чланства и лидерства, одговорност за селекцију партијског кадра, одговорност за унутрашњу партијску организацију, стратегију и вођење изборних кампања, одговорност за постигнуће на изборима.¹⁴³ Политичке странке имају одређене обавезе и стандарде које треба да испуне како би се обезбедило ефикасно и одговорно деловање. Политичко чланство и политичка јавност треба да имају могућност схватања како функционише странка и како доноси одлуке, да практикује унутарпартијску демократију, што подразумева доношење одлука на основу широке партиципације чланова. То укључује изборе за страначке функције, дебата о кључним политичким питањима и транспарентност у процесу доношења одлука. Ако лидери не испуњавају очекивања чланова и не испуњавају страначке циљеве, требало би да буду подложни унутрастраначким механизмима одговорности, међу којима је и њихова евентуална смена. Партијска одговорност игра кључну улогу у одржавању демократској система, јер омогућава члановима и бирачима да имају увид у процесе одлучивања и да утичу на политички пут странке. Недостатак партијске одговорности може довести до ауторитарног вођења странке, недостатка демократских принципа и губитка поверења итмеђу чланства и бирача.¹⁴⁴ Одговорност партијског лидера нарочито у погледу начина вођења партије се огледа у неколико битних сегмената који су од суштинског значаја за ефикасно функционисање партија и очување поверења чланства и јавности. Лидери треба да буду транспарентни у погледу својих циљева и мотивација, да омогуће члановима странке и јавности да добију информације од значаја како би могли да разумеју одлуке које су донешене, и да преузму одговорност за такве одлуке у случају да доведу до неуспеха. Политичко руководство партије треба да буде верно принципима политичке партије, да на кључне функције у партији укључе одговорне и компетентне људе. Партијско руководство и сами лидери партија су од великог значаја за комуникацију са бирачким телом. То значи одређивање приоритета, циљних група, правилно позиционирање странака у политичкој арени и мобилизација чланства. Стабилна и константна комуникација са бирачима о вредностима и политици странке има значајан утицај о перцепцији странке из угла бирачког тела, а лидери партије су ти који су оличење вредности партија. То све на крају изборног циклуса може бити од одлучујућег значаја за успех или неуспех партије, и за одговорност руководства партије за постигнуте резултате. Политички лидери у складу са тим морају бити спремни на прилагодљивост и способност учења из претходних изборних циклуса, како би унапредили стратегију за даље политичко

143 Ibid., стр. 173.

144 Ibid., стр. 173.

поступање. У случају узастопних неуспеха најзначајније је прихватање одговорности лидера и њихова смена, како би новији и способнији кадар преузео руководеће позиције у странци и извршио непоходне реформе.¹⁴⁵

Поред политичке одговорности професионални политичари морају сносити и правну одговорност. То подразумева поштовање закона и преузимање одговорности за своје поступке у оквиру правног система.¹⁴⁶ Санкције за политичку неодговорност варира у зависности од државе, законодавства и конкретног случаја. Правне санкције предвиђене у законодавном оквиру могу укључити казнене поступке, новчане казне, затворске казне или друге правне последице у складу са законима државе. Важан индикатор степена одговорности је извесност санкција за неодговорност. Када политичари знају да постоји реална претња санкцијама уколико не испуне критеријуме одговорности то може допринети већем поштовању правила и обавеза које проистичу из јавних функција. Институције правосуђа морају бити независне од политичког утицаја како би могле да примењују прописе на све једнако. Уколико постоје јасне и доследне санкције за неодговорност то јача владавину права. Правила се примењују на све једнако, независно на положај у друштву, а то доприноси интегритету политичког система.¹⁴⁷ Грађани имају веће поверење у институције када знају да постоје конкретне санкције за неодговорно понашање. Кроз доследну примену санкција може се постићи и промена у правној и политичкој култури, где одговорно понашање постаје норма. У таквим околностима политичари су мотивисани да се понашају етички и одговорно како би добили подршку грађана.

2. Побољшање рада институција и институционализација демократије

Институционална одговорност постоји када институције и државни органи врше послове из своје надлежности у складу са професионалним стандардима, правним оквирима и постигнућима у друштвеној пракси.¹⁴⁸ Први и претпостављени аспект односи се на степен одговорности. Различити су степени одговорности с обзиром на врсту институција. Најодговорније су централне институције државе јер оне доносе одлуке и акте који се тичу друштва у целини. Што је већи степен општости институције, то је већа и ниво њене одговорности. То се нарочито односи на њену надлежност тј. моћ унутар хијерархије

145 Ibid., стр. 174.

146 Marinković Tanasije, *Odgovornost predsednika republike za povredu ustava – zabrana uticaja na vršenje sudijske funkcije*, CEPRIIS, Beograd, 2021.

147 Ковачевић Славиша, 2023. op. cit. стр. 177.

148 Ковачевић Славиша, Теорија политичке одговорности у транзицији, у: *Одговорност у правном и друштвеном контексту*, Тематски зборник радова Правног факултета у Нишу, 2021. стр. 153-165.

институција и државних органа. Што су институције на вишем степену у хијерархијском уређењу то је њихова одговорност већа. Други аспект одговорности институција је правна одговорност која се односи на њен положај у односу на друге државне органе у хоризонталном смислу. Подела власти у хоризонталном смислу подразумева одговорност државног органа у односу на надлежност која му је прописана. Три основне поделе власти су извршна, законодавна и судска. Подела власти има функцију да уравни тежи моћ централних органа на врху хоризонталне осе државе а тиме и подели одговорност сваке институције.¹⁴⁹ Подела одговорности представља лакши начин утврђивања стварне одговорности. У политичкој и правној пракси ауторитарних и хибридних режима постоји стална тенденција јачања извршне власти која постаје персонализована у односу на друге две гране власти, и не сноси одговорност за своје поступке.

С обзиром на начин вођења политике и друштвене последице које изазива можемо тврдити на основу емпиријског искуства да је кроз историју политика више била неодговорна него одговорна. Из тог разлога кроз историју политика је увек била противречна појава. С једне стране стране пред њом су увек били морални и нормативни захтеви одговорности да се служи општем и заједничком добру грађана и самим тим колективне друштвене заједнице. С друге стране, као њена супротност политика је инструмент доминације и служи интересима мочних група, што значи да је увек била у функцији парцијалних и посесивних интереса. Тај интерес је увек различитим техникама манипулације представљан квазилегитиман интерес као општи или заједнички интерес. Квази-легитимитет неморалне политике представља прерушавање и лажно представљање ставова, у коме се садржај јавне комуникације прилагођава потребама стабилности власти. Квази-одговорност власти политичких институција подразумева у ствари само симулирање одговорности. Наиме, ради се о процесу квази-легитимације која подразумева ритуално представљање власти оним што она суштински није, па и између осталог и самоувереност власти у њену исправност и одговорност.¹⁵⁰ Ниједна власт, посебно ауторитарна и недемократска неће никад признати своју неодговорност.

Питање одговорности у вршењу институционалне улоге јавља се у случају инверзије објективних и субјективних димензија институције. Ради се о инверзивном схватању институције када она добија превасходно лични, персонализовани и приватизовани карактер.¹⁵¹ Персонализациони карактер институције постоји када се институција

149 Ковачевић Славиша, 2023, *op. cit.* стр. 173.

150 *Ibid.*, стр. 175.

151 *Ibid.*, стр. 174.

поистовећује са лицем које врши функције те институције. У земљама у транзицији овај карактер институција представља кулминацију ранијих аутократских политичких режима почевши од монархистичког до комунистичког режима где су грађани у складу са таквим политичким културама индоктринисани да се ослањају на ауторитарне политичке фигуре која ће бити ту да реши све њихове проблеме. Такав персонализован карактер институција тврдглаво истраје у транзиционом периоду из разлога што је сам транзициони процес имплементиран превише брзо на бивше комунистичке земље које нису прошле кроз развојне процесе западних парламентарних демократија на које покушавају да се угледају. Земље у транзицији за разлику од западних демократија не поседују неопходне економске и културошке предуслове неопходне за бржу транзицију у демократски политички систем. Неопходна је вишегенерацијска примена демократских института и принципа како би се превазишле ауторитарне склоности које онемогућавају становништву у посткомунистичким земљама да гледају на институције независно од политичких фигура које се налазе на њиховом челу да би могли ефективно да сагледавају одговорност вршиоца функција и изврше њихову смену уколико врше те функције неодговорно у складу са личним а не општим интересима.

Транзициона политичка друштва показују да нормативно-институционална поставка није довољна да политички систем стекне демократску одговорност, будући да иза системског формализма постоје недемократски политички односи, наслеђени садржаји из комунистичког периода који нису у сагласности са новим типом државе и политике.¹⁵² Транзиција није само институционална промена, већ је непоходна и промена структуре свести становништва. Разлика између институционалног утемељења и стварне делотворности институција произилази из деловања неформалних правила и односа које одређује политичка култура друштва. Кодификоване норме и вредности морају бити прихваћене и практиковане од стране политичких субјекта друштва. Првенствено кодификација мора почети од уставно-правних оквира. Моћ устава у посткомунистичким земљама означава немоћ стварања институционалних услова за демократско политичко понашање и имплементације новог поретка. Право је у посткомунистичким земљама схваћено као инструмент владања и нормативне стабилизације власти услед промењених околности политичких снага на терену.¹⁵³ Устав и изборно законодавство у таквим условима постају инструмент политичког интереса који служе за освајање, стабилизовање и учвршћивање наводног легитимитета

152 Ibid., стр. 180.

153 Ковачевић Славиша, 2015. *op. cit.* стр. 164.

ауторитарне власти. Претпоставка правне транзиције је аутономија правног система. Еманципација правног система је од других утицајних и мочних подсистема и структура представља непоходност за прелазак у прави демократски систем.

Проблем схватања и практиковања права између земаља у транзицији и европских земаља је то што је у посткомунистичким земљама где спаде и Србија стварање права било увек ауторитарно, догматско и монополизовано, за разлику од европске праксе стварања права где је увек практикована снажна емпиријско-консенсуална, плуралистичка и интерпретативна димензија стварања и касније примена права. Актери стварања и интерпетације права су бројнији, по интересној сфери репрезентативнији, и по консенсуалном капацитету делотворнији.¹⁵⁴ Посебно водеће државе Европске уније имају већу репрезентативну тековину и стандард развијености модерне државности и јавно-правне одговорности. Узевши конкретно пример Србије као земље у транзицији сви њени досадашњи правни системи почевши од парламентарне монархије преко социал-комунизма до тренутног транзиционог права поставља се питање применљивости права. Нормативна правна транзиција није праћена и фактичком традицијом која је саображна типовима норми који се требају прихватити и применити како би досло до истините демократизације државе и друштва. Између оног што „треба” и оног што „јесте” увек је постојала неподударност.¹⁵⁵ Проблем правне имплементације се нарочито у погледу Србије огледа у томе што је Србија у својој историји имала доста велики број устава, а никада није била уставна правна држава. Наслеђе ауторитарног права одређује се не само као неизвесност успостављања конституционализма, већ и спознаја права и његова функција у друштву. Устави само служе као каталог права који нема свеобухватну примену, што доводи до њихове селективне примене и до дефицита владавине права. Ова појава умањује значај и функцију права, и истовремено показује преминање традиционално наслеђених друштвених односа који су далеко од претпостављене правне теологије уставног оквира. Шта више ова појава је супротна и претпостављеном императиву имплементације права као европске правне тековине. Гледајући нарочито са емпиријске стране а мање са нормативне стране усаглашавања, конгруенција правне традиције Србије са правним тековинама Европске уније говори да је присутна учестала неподударност у погледу извесности примене права.¹⁵⁶ У западној традицији право има значај, смисао и функцију само ако је право примењено и применљиво, а процес нормирања се схвата као одговоран процес који треба да изражава с једне стране

154 Ibid., стр. 166.

155 Ibid., стр. 166.

156 Ibid., стр. 167.

интересне позиције друштвених актера, а с друге стране мора да буде довољно флексибилан и антиципативан да би пратио развој друштвених односа.¹⁵⁷ Општа супротност од напред наведеног важи у Србији и осталим земљама у транзицији. Правно се у већини случајева ствара само у намери очувања моћи тренутних политичких структура и интересних група које се око њих налазе, не узимајући у обзир непоходност дуготрајније примене права.

Кључни фактор који може допринети еманципацији правног система од других подсистема унутар државе, нарочито стављајући акценат на извршну власт јесте адекватно реномирање постојеће правне регулативне. Један од кључних сегмената јесте стриктније регулисање и спречавање функционерских кампања и монополизације политичког живота. Строжије регулисање на нивоу кривичног законодавства и смањења обима могућности злоупотребе посланичких и сличних имунитета може имати превентивни утицај у том погледу и тако довести до смањења злоупотреба државних средстава. Многи уставни земаља Европске уније по угледу на англо-саксонске правне системе прописују могућност делегирања овлашћења од јавног интереса посебним телима која су независна од државног утицаја.¹⁵⁸ Већина држава чланица Европске уније стекла је у том погледу дуготрајну и обимну праксу и искуства, развијајући тзв. недржавне субјекте управе, тј. организације изван органа државне управе у ужем смислу речи. Процесом модернизације система државне управе дошло се до тога да се на регулаторне и друге агенције постепено преносе они послови органа државне управе који могу боље, брже и јефтиније да се обављају изван њих, што истовремено доприноси растерећењу рада органа државне управе.¹⁵⁹ По томе уставни земаља у транзицији које желе да се придруже Европској унији такође ради њиховог усклађивања са стандардима поменуте организације налазе сходно регулисање сличних институција. Проблем је чињеница да је њихово нормативно регулисање врло често неодређеног карактера и државна администрација им не даје довољна средства како би успешно та регулаторна тела успешно функционисала и имала значајан утицај у погледу битних друштвених тема. Неопходно је нормативно регулисати улогу регулаторних тела на такав начин како би њихова улога прешла са постојеће саветодавне функције ка обавезујућој функцији, како би се њихова мишљења озбиљније схватала и имплементирана без могућности приговора и опструкције.

¹⁵⁷ Ibid., стр. 167.

¹⁵⁸ Šuput Dejan, Samostalna regulatorna tela u pravnom sistemu Republike Srbije (2008), preuzeto 22. 04. 2024. od: http://www.telekomunikacije.rs/arhiva_brojeva/treci_broj/mr_dejan_suput:_samostalna_regulatorna_tela_u_pravnom_sistemu_republike_srbije_.165.html

¹⁵⁹ Šuput Dejan: „Republička agencija za telekomunikacije – primer nedorečenog statusno-pravnog položaja samostalnog regulatornog tela u pravnom sistemu Republike Srbije“, Pravni život. Časopis za pravnu teoriju i praksu, t2, 10/2008, Udruženje pravnika Srbije, Beograd, 2008, str. 809.

На нивоу изборног законодавства регулатива је неопходна у погледу стварања правног оквира који ће омогућити да изборна администрација буде посебан државни орган који ће бити деполитизован, објективан и стручан како би могао да утврди стварну политичку изборну вољу грађана. Треба детаљно регулистати критеријуме које лица морају испунити за рад у изборној администрацији како би се омогућио њихов непристрасни рад. Непходно је да лица немају никакве функције унутар политичких партија, да нису чланови фондација и сличних организација које могу бити повезане индиректно са политичким партијама. Како би се омогућило функционисање изборне админитрације у том погледу непоходно је решавање питања матичних евиденција које се морају водити прецизно и ажурно. Даље треба омогућити органима изборне администрације да имају процесна овлашћења да покрену поступке по службеној дужности против политичких субјеката у циљу заштите изборних права. Уз то треба омогућити изборној администрацији могућност обимнијег надгледања изборног процеса, нарочито у погледу понашања медија за време изборног процеса, и дати јој могућност законодавне иницијативе у циљу побољшања изборног процеса.¹⁶⁰ Треба ставити у оваквим случајевима акценат на потребу за што већем ангажовању академске научне заједнице и припадницима правне струке ван државних институција. Ту би се дала могућност изборној администрацији ангажовање независних стручњака ради израда нацрта законодавних аката или израде студија у циљу побољсања изборног процеса.¹⁶¹ Критика уваженијих припадника правне струке који нису под контролом државних актера и обучавање будућих кадрова у области права од стране универзитетских припадника академске заједнице демократским и правним тековинама како би ти кадрови били у могућности да изграде регулативе која ће обезбедити одговорне институције и стабилни правни систем који ће бити примењен једнако и непристрасно на све. Неспорна је чињеница у томе да је ради искорака ка истинској демократизацији друштва непоходно стварање одговорних политичких елита и еманципованог грађанства које прихвата демократске вредности као доминантан систем политичког одлучивања, али ради додатне сигурности и стабилног одржавања тог система непоходно је створити стручне и непристрасне административне кадрове који нису политички индокритинисани. Такви кадрови нарочито у изборној администрацији и области правосуђа представљају један од битних ако не и најбитнијих стубова одржавања демократског система и владавине права.

160 Centar za slobodne izbore i demokratizaciju (CeSID), Predlog za izmenu izborne administracije u Srbiji (2016), preuzeto 25. 04. 2024. od: https://www.cesid.rs/wp-content/uploads/2017/02/PREDLOG-ZA-REFORMU-IZBORNE-ADMINISTRACIJE_Preporuke_CeSID-3.pdf

161 Ibid.,

3. Политичка еманципација грађанства

Да би постојала одговорна власти и институције важно је да постоји и одговорно друштво које има улогу контроле и надзора власти, заговарање права грађана и одговорност власти за потребе и интересе друштва. Концепт еманципације грађанства у посткомунистичким земљама представља превазилажење сиромаштва, општег културног и цивилизацијског застоја читавих географских региона и етничких заједница, превазилажење неписмености и подизање укупног квалитета човековог живота.¹⁶² Проблем посткомунистичких земаља у транзицији јесте управо недостатак адекватне политичке еманципације грађана. Та еманципација се испољава управо у одвајању грађана од старих ауторитарних наслеђа и веровања која од њих стварају само послушне поданике који су зависни од политичног естаблишмента. У државама које су прихватиле комунистички политички систем грађани су стекли такав начин опхођења према држави да је држава та која треба обезбеди све њихове потребе. Овакав начин размишљања показао се инстрајним чак и у земљама које се налазе у транзицији. Грађани могу истински да буду политички независни у колико су и економски независни, јер те две компоненте уско повезане. Одговорни грађани прихватају тржишне механизме који преовладавају у капиталистичким земљама где имају већу шансу да буду самосталнији у економском аспекту од државе и у складу са тим нису подложни политичкој манипулацији која би уследила због сиромаштва и зависности од државе каква је постојала у комунистичким системима. У колико грађани нису економски независни и самостални од државе подложни су уценама и политичкој манипулацији режима који условава економски опстанак зависних грађана политичком лојалношћу владајућем режиму, која се своди на пуки полтронизам и деловање супротно од њихових личних и друштвених интереса. Роналд Инглехарт концепт модернизације схвата тако да је прво неопходан економски развој који обезбеђује егзистенцијалну сигурност и омогућује искорак према културној промени, а културна промена доводи до демократски одговорних институција.¹⁶³

Претходно наведени материјални елемент еманципације је један од кључних чиниоца који доводе до стварања одговорног друштва које подразумева активизам и учешће грађана у политичком процесу, независност и аутономију друштвених група и организација, народно демократска оријентација, образовано грађанство, контрола власти и институција и сарадња

¹⁶² Ковачевић Славиша, Институционална одговорност и одговорност друштва, у: Одговорност у правном и друштвеном контексту, књига 3, Тематски зборник радова Правног факултета у Нишу, 2022, стр. 182.

¹⁶³ Inglehart Ronald, Welzel Christian, *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*, Cambridge University Press, 2005.

са државним органима. У одговорном демократском друштву подстиче се активизам и учешће грађана у политичком процесу, посебно на изборима, придруживање грађанским покретима, организовање протеста и допринос различитим иницијативама. Одговорни еманциповани грађани који прихвате демократске принципе и институције склонији су критичком начину размислања у погледу релеватних догађања и процесу доношења одлука који су од друштвеног значаја. Зато треба нагласити да само материјална еманципација коју помиње Инглехарт није довољна како би дошло до политичке еманципације грађана. Она јесте неопходан први корак али сама по себи није довољна како би се склониле ауторитарне склоности у посткомунистичким друштвима. Тек културна еманципација и цивилизацијска еманципација праћена просветитељским образовањем ствара компетентног, еманципованог грађанина који рационално учи на лошим примерима из праксе.¹⁶⁴ Један од кључних актера који могу да помогну у еманципацији грађана јесу организације цивилног друштва. Ове организације омогућавају грађанима да се самоогранизују како би остварили различите друштвене циљеве. Организације цивилног друштва треба да буду независне и аутономне, што значи да оне не смеју бити под директном политичком контролом државе.¹⁶⁵ Независност им омогућава да делују у интересу грађана без страха од репресије. Одговорно друштво треба да промовише и штити људска права, и да делује против дискриминације и неправичности. Управо у том погледу организације цивилног друштва играју кључну улогу у заговарању заштите људских права, те из тог разлога требају да буду транспарентне и оговорне у свом раду и деловању према својим члановима и широј јавности. Организације цивилног друштва често пружају образовне ресурсе и програме како би обучиле грађане о њиховим правима, друштвеним питањима и политичким процесима. Едукација грађана доприноси информисању, знању и ангажману. Подстицај за примену демократских принципа представља њихово учење и уједно примена узајамно како би дошло до њихове евентуалне свеопште примене на нивоу целог политичког система. Ово доводи до стварања одговорнијег друштва које заговара демократске вредности, укључујући и слободу изражавања, правну сигурност, партиципацију грађана и поштовање владавине права. Све то доводи до тога да одговорно друштво не само да критикује власт, већ и да сарађује са владом и другим релативним актерима како би остварило позитивне друштвене промене.¹⁶⁶ Отворен дијалог и сарадња помажу у решавању друштвених изазова. Одговорно друштво доприноси балансу моћи у друштву, штити грађанске слободе и доприноси изградњи одрживих праведних заједница.

164 Ковачевић Славиша, 2022, *op. cit.* стр. 183.

165 Ковачевић Славиша, 2023, *op. cit.* стр. 175.

166 *Ibid.*, стр. 175.

Треба напоменути чињеницу да постоје случајеви неодговорних носиоца политичких функција у институцијама који не обављају своје дужности у складу са друштвеним интересом, и да у том случају постоји потреба за ванинституционалне видове борбе како би се остварио притисак на неодговорне политичаре. У том случају одговорни грађани имају не само право него и дужност да искажу своје незадовољство ванинституционалним методама као што су протести и демонстрације у колико за тим има потребе. Протести се показују као делотворно мирно изражавање незадовољства само ако организација и њихово спровођење у дело има адекватну организацију и способне организаторе који могу да издејствују адекватни притисак на неодговорне институције државе. У хибридном режима је уочљива чињеница да неодговорна ауторитарна власт различитим механизма покушава да инфилтрира протесте и да их разбије изнутра, или разним порвокацијама покушава да обесмисли како би угушила сваки вид отпора. Врло често се иде и толико далеко да се злоупотребљавају институције реда и безбедности у тој сврси. Из тог разлога протест као ванинституционални вид борбе за остваривање друштвених циљева треба бити организован и спроведен опрезно. Демонстрације су последњи вид ванинституционалне борбе и баш због својих агресивнијих особина у односу на друге видове ванинституционалне борбе треба бити примењен у крајњој нужди када ниједан други вид борбе не уродио плодом.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

I Не постоје чисти политички и државни облици и свака њихова класификација више је методолошке него стварне природе. Друго, сваки тип или модел политике, државе или идеологије се изопачује, деградира и одудара од чистог теоријског или чисто идеолошког односно политичког облика.

Квазилибералне аутократије представљају један од примера управо тога. Сваки пут кад једна идеологија настоји да потисне или ограничи друге идеологије, она је потенцијално и стварно у основи тоталитарна, а њена власт мека аутократија јер увек штити интересе богатих и интересе моћних економских група, посебно профита. Данас су политички системи “либералних демократија” све више аутократски: са једне стране, унутарполитички и изборни процес има сужене, најмање две либералне орјентације, а са друге стране, на глобалном плану, оне су бранитељи интереса моћних држава и економија насупрот сиромашним и ниже средње развијених друштава. Квазисоцијалне аутократије нису имуне од моћних група које се не легитимишу на изборима, нити су заштићене од уплива других идеологија као што су национализам, често и анархо-либерализам. Квазисоцијалне аутократије увек завршавају као бирократске административне владавинске технике, које стварају политичку и бирократску класу.

Историја политике и државе је показала да сваки тип, модел или облик политике или државе временом троши основни дух институција и идеологија а институције и политичари су склони кварењу и деградацији. То нам говори да не постоји чист облик политичког система и државе, већ је увек у питању мешавина различитих идеја, принципа, идеологија, политика. Имајући у виду класификацију државе, увек постоји мешавина републиканских и монархијских, демократских и аутократских, централистичких и децентралистичких држава које мање или више нарушавају принцип поделе власти.

II Хибридни политички режими имају две димензије: једна је научна а друга идеолошка. Научна, да би показала еклектичност политичке владавине и државе и њен мешовит карактер, идеолошка као негативна ознака политичких система у односу на „западне либералне демократије”. Један од првих резултата овог рада је покушај типологизације хибридних режима: потпуно аутократски и ауторитарни режим; претежно аутократски и ауторитарни режим са обрисима или потенцијалом за демократију; аутократске и аутори-

тарне тенденције унутар претежно демократског система. Други резултат овог рада је сазнање да транзиција у демократију и трансформација претходног старог режима представљају дуг процес, са променљивим теласима, успостављања демократије. Теоретичари хибридних режима су превидели ту чињеницу да је аутократија укореењена у свести људи у бившим социјалистичким друштвима. Такође су пошли од претпоставке о чистом демократском облику државе по узору на западне политичке системе, на увиђајући кризу демократије која се изражава као учестала аутократизација демократије и редукције народне воље.

III Концепт „хибридног режима” од свог настанка, зачудо, представља за многе теоретичаре енигму због својих противречних компоненти. Фасцинантна карактеристика ових типова режима је у томе што су у почетку тоталитарни или ауторитарни пре њихове „трансформације”, и што је потребно време да би уочили стварне демократске ефекте трансформације. Под том трансформацијом претпостављамо транзициони период политичких промена у земљама таквих режима због превладавања либерално-демократске идеологије падом комунизма. Ове земље због бенефита који се испољавају првенствено у економским и финансијским бенефитима настоје да се приближе у политичкој позицији земљама Западног света. Али због „духова прошлости” које те државе и даље вуку са собом у виду остатака тих старих политичких култура које су преовладале у тим државама, ти стандарди које демократске земље постављају су врло често недостижне. Сам процес транзиције посткомунистичких земаља је од стране многих теоретичара који је пропагирају схваћена на такав начин да њенс теоријска премиса нема утемељења за брзу имплементацију. Сагледавши сам процес транзиције и теоријски замишљен начин његове имплементације на посткомунистичке земље нам говори неколико ствари. Прво и основно јесте чињеница да не постоје неопходни економски и културолошки услови у овим земљама који су постојали у западним парламентарним демократијама. Посткомунистичке земље због неефикасних економских мера које су спроводиле комунистичке елите су доста сиромашније него западне земље на које покушавају да се угледају. Неприхватање система тржишне економије који пропагира самосталност индивидуе у што већем домену од државног апарата проузроковао је економско сиромаштво и неравноправну развијеност у различитим деловима тих земаља. Даље у току транзиционог процеса сами покушаји приватизације многих привредних и индустријских субјеката завршава се неуспехом због неискуства и похлепе политичких структура у тим земљама. То доводи до пропасти многих грана индустрије неопходних ради побољшања економске ситуације у земљи. Даље са културолошке

тачке гледишта треба установити велики дефицит грађанске политичке културе због истрајности ауторитаристичких сегмената претходних монархистичких и комунистичких система који су преовладавали у тим земљама. Та истрајност у колективном начину размишљања, слепом веровању политичким вођама који по својој политичкој култури нису спободни да доведу до неопходних промена, а и врло често и не желе због својог бенефита. Много је једноставније контролисати неедуковане и сиромашне масе него људе који знају своју вредност. Политичке елите у овим земљама свесно искоришћавају распрострањено сиромаштво како би уцењивали ради одржавања на власти. Због системске индоктринације већине становништва у ранијим политичким системима ових држава поглед становништва на државни апарат сведен је на тај ниво да грађани очекују да им држава омогући решавање свих проблема, нарочито економских. У процесу транзиције је уочено прихватање кључних демократских института као што је право гласа, учешће у изборном процесу, индивидуална права и слобода, али због недостатка економске самосталности која је кључни елемент поред неопходног прихватања политичке културе либералних демократија то исто становништво је и даље економски зависно од државе, што је најбоље може видети у стварању великог броја неопходних радних места у државном сектору који режим злоупотребљава како би утицао на грађане који утичу у изборном процесу гласају супротно својим интересима. Овде долази до стварања привидне симулације демократије, где постоји изборни процес али грађани не учествују у њему у складу са колективним интересима, него интересима политичких групација на власти.

Уочљиво је да хибридни режими покушавају да играју у неку руку игру балансирања како би постигли своје интересе. И тај вид демократских начела и институција који постоје у таквим режимима врло често служе само као маска која служи ничему другом него додворавању колективном западу ради избегавања оштријих мера против њих, нарочито оних у виду санкција. Ту имамо лицемерје и на једној и на другој страни. Демократске земље колективног запада користе степен корупције у таквим системима како би уцењивали политичке елите да раде у складу са њиховим интересима, а уколико не буду послушни оштро их казне санкцијама. Политичка елита у хибридним режимима је у неку руку научила грешке ранијих тоталитарних и ауторитарних режима и одлучила се за линију мањег отпора, попуштају у својим репресивним мерама ради стварања привада демократије, како би се додворавали развијеним демократским земљама, док у суштини нема озбиљних знакова промене ка успостављању демократије. Сви демократски институти који се на први поглед сматрају усвојеним у овим земљама који би требало да омогуће колективна побољшања у

друштву у ствари не доводе до никаквих промена, чак и доводе до даље стагнације. Подела власти на законодавну, извршну и правосудну је само привидне природе. Извршна власт и даље има велики утицај на остале две гране власти које би требало да буду независне једне од других и да служе као међусобна контрола која треба да онемогући доминантну власт једној грани у систему. Законодавна власт која би требала да доноси прописе он општег интереса то не чини, већ доноси прописе који су у складу са интересима владајућих елита, што даље доводи до неповерења у предвидљивост и једнаку примену правног система. Судска власт такође због селективне примене правних прописа доводи до већег неповерења у државне институције, а поверење је неопходно како би се стекао утисак одговорних институција које су непоходне у демократском политичком систему. Све ово произилази из ауторитарног схватања права које је наслеђено из ранијих ауторитарних режима монархизма и комунизма. Устави и законодавство никад нису схватани озбиљно, већ у коришћени као полуге контроле од стране власти како би се стабилно одржавао центар моћи владајућих елита, не узимајући при кодификацији прописа опште интересе и неопходност дуготрајне стабилизације и одржавања правног система.

Овакви режими представљају опасност којој се треба стати а путу, али док постоји толеранција западних земаља према њима уколико испуњавају њихове директиве, шансе за њихово гашење су мале. Поред неопходног притиска споља неопходно је успоставити и омогућити услове за унутрашње промене. Треба кренути од реформи у областима правосуђа, изборног система и стварати независне органе који нису под утицајем државе са стављањем акцента на стварању регулаторних тела која имају улогу управних органа који су независни, стварањем компетентне и независне изборне администрације чија ће улога би проширена у погледу овлашћења која имају приликом изборног процеса како би се онемогућила функционерска кампања. Такође изборној администрацији треба дати иницијативна овлашћења у законодавном процесу како би могла уз помоћ независних стручњака формирати адекватне регулаторне предлоге ради бољег регулисања изборног процеса. Поред тога треба радити на освешћавању грађана против оваквих режима, јер ако се они сами освесте и ослободе сами, онда су остварили праву демократију. Само подућавањем будућих генерација правим демократским вредностима које су моралне и исправне ствара се потпора за успех у стварању одрживог демократског система у коме се цени одговорност, а та одговорност је кључна у борби против ауторитаризма.

Процес транзиције ка демократији односно трансформација ранијих социјалистичких режима је билансно једностран: он је постигао глобалну отвореност друштава и

националних елита за уплив страног капитала, створена су тржишта јефтине радне снаге, добијене бенефиције за глобалну интеграцију, комерцијализовано масовно друштво. Дакле, окретање супротној идеологији живота, друштва и политике од оне пређашње и доскорашње. Демократизација друштвеног живота, јавни државни и национални интерес, политичка одговорност, слободне и независне институције, аутономно политичко друштво, владавина права и правна одговорност – то је изостало у досадашњем процесу демократске трансформације, стварајући једно еклектичко друштво традиционалног и модерног, националног и глобалног, аутократског и плебисцитарно демократског (изборна аутократија), са појединцима који нису пронашли лични, групни, професионални, национални, идеолошки и грађански идентитет, друштво које своју стабилнокраију одржава поданичком и ауторитарном политичком културом и менталитетом вође.

IV У савременим околностима бројних противречности глобализације, глобалних конфликта, геополитичких аспирација на оскудна материјална и природна добра, аутократска политика све више узима маха. Земље извознице демократије, нису „испоручивале” само један модел аутократије, већ и лоше стране демократије као што је корупција и аутократско отуђење од народних и општедруштвених интереса. Увознице демократије су занемариле добру страну либералних демократија и почеле да негују аутократску и ауторитарну адаптивност на међународне околности и редистрибуцију глобалне моћи. Рат у Украјини и Блиском истоку је најбољи показатељ аутократских и ауторитарних претехнизација великих моћних актера, скоро без слободне воље грађана њихових држава. Спољна политика је ван домашаја унутардемократске легитимације држава. Међународни односи су лишени демократских извора моћи. Извоз демократије у бивши социјал-комунистички свет више је значао подршку посткомунистичким стабилнокраијама него контекстуалним демократијама. Није само демократија у кризи, у кризи је и политика јер она све више посеже за посесијом иза које стоје интереси моћне глобалне мањине.

За обнову демократије, потребна је обновa политике, потребно је јасније балансирање између интереса предузетничке капиталистичке мањине и социјално-економских права грађана који представљају већину. Владавина интереса мањине над интересима већине је још један доказ да је аутократија у порасту а тиме, можемо с правом рећи, и хибридни карактер савремених светских политичких система. Демократски и изборни ритуали и манири су површина иза или испод које стоје моћне отуђене, посесивне и експанзионистичке елите. Демократска револуција тек предстоји, ако се створи масовна критичка свест човечанства.

ЛИТЕРАТУРА

- Волтер, Филозофски речник, Нови Сад: Матица српска, 1990.
- Вукадиновић Гордана, Митровић М. Драган, Трајковић С. Марко, Увод у право. Београд: Досије студио, 2012.
- Ковачевић Славиша, Транзиција у демократију: трансформација друштва и консолидација демократије, Ниш: Правни факултет, 2015.
- Ковачевић Славиша, Теорија политичке одговорности у транзицији, у: Одговорност у правном и друштвеном контексту, Тематски зборник радова Правног факултета у Нишу, 2021.
- Ковачевић Славиша, Институционална одговорност и одговорност друштва, у: Одговорност у правном и друштвеном контексту, књига 3, Тематски зборник радова Правног факултета у Нишу, 2022.
- Ковачевић Славиша, Појам политичке одговорности, у: Одговорност у правном и политичком контексту, Тематски зборник радова Правног факултета у Нишу, књига 3, 2023.
- Келзен Ханс, Општа теорија права и државе, Београд: Правни факултет
- Трајковић Марко, Увод у право, Ниш: Правни факултет, 2018.
- Хабермас Јирген, Рацингер Јозеф, Дијалектика секуларизације, Београд: Досије, 2006.
- Хелер Херман, Правна држава или диктатура?, Београд: Досије, 2011.
- Чорбић Драган, Ковачевић Славиша, Политички систем, Ниш: Правни факултет, 2014.
- Bratton Michael, Mattes B. Robert, Gyimah – Boadi Emmanuel, Public Opinion, Democracy, and Market Reform in Africa, Cambridge University Press (2004).
- Burnell Peter, From Evaluating Democracy Assistance to Appraising Democracy Promotion, Political Studies Association, Political Studies. Vol. 56, 2008.
- Bermeo Nancy, On Democratic Backsliding, Journal of Democracy, Volume 27, Issue 1 (2016).
- Colton J. Timothy, Boris Yeltsin: A life, New York, Basic Books, 2008.
- Chadwick Andrew, The Hybrid Media System: Politics And Power, Oxford University Press (2013).
- Colomer M. Josep, Beale L. Ashley, Democracy and Globalization: Anger, Fear, and Hope, 2020.
- Diverže Moris, Uvod u politiku, Savremena administracija Beograd, 1966.
- Dawson and Prewitt, Political Socialization, Boston Toronto Little, Brown and Comp, 1969.

Dresden Jennifer, Baird Aeron, Raderstorf Ben, *The Authoritarian Playbook, Protect democracy*, 2022.

Elster Jon, *The Necessity and Impossibility of Simultaneous Economic and Political reform, Philosophy and Social choice*, Warsaw, 1990.

Ezrow, M. Natasha, Frantz Erica, *Dictators and Dictatorships: Understanding Authoritarian Regimes and Their Leaders*. Continuum, 2011.

Finer S. Samuel, *The History of Government from the Earliest Times. Vol. 1*. Oxford University Press (1997).

Fritz Verena, Menocal R. Alina, *Rebuilding Developmental States: From Theory to Practice*, London: Overseas Development Institute, 2006.

Huntington P. Samuel, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Oklahoma, 1991.

Hale E. Henry, *Explaining Machine Politics in Russia's Regions: Economy, Ethnicity, and Legacy*, Volume 19, Issue 3 (2003).

Hejvud Endru, *Političke ideologije*, Beograd: Zavod za udbenike i nastavna sredstva, 2005.

Hale E. Henry, *Why not parties in Russia? Democracy, federalism, and the state*, New York, Cambridge University Press, 2006.

Hale E. Henry, *Eurasian politics as hybrid regimes: The case of Putin's Russia*, *Journal of Eurasian Studies*, Volume 1, Issue 1 (2010).

Inglehart Ronald, Welzel Christian, *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*, Cambridge University Press (2005).

Johnson Juliet, *A Fistful of Rubles: The Rise and Fall of the Russian Banking System*, Cornell University Press (2001).

Larry Diamond, *Developing Democracy-Toward Consolidation*, John Hopkins Univ. Press, Baltimore, 1999.

Levitsky Steven, Way A. Lucan, *The Rise of Competitive Authoritarianism*, *Journal of Democracy*, Project Muse, 2002.

Marmor Andrei, *Law and the Age of Pluralism*, Oxford University Press, New York (2007).

Mattes Robert and Bratton Michael, *Learning about Democracy in Africa: Awareness, Performance, and Experience*, *American Journal of Political Science*, Vol. 51, No. 1 (2007).

Menocal R. Alina, Verena Fritz, Rakner Lise, *Hybrid regimes and the challenges of deepening and sustaining democracy in developing countries*, *S. African Journal of Internal Affairs* (2008).

Morlino Leonardo, *Are there hybrid regimes? Or are they just an optical illusion?*, Cambridge University Press, (2009).

Marinković Tanasije, *Odgovornost predsednika republike za povredu ustava – zabrana uticaja na vršenje sudijske funkcije*, CEPRIS, Beograd, 2021.

Ottmann Hening, *Odgovornost i poverenje kao normativna načela politike*, Vol. XXVIII, No. 3. str. 170-176, 1991.

O'Donnell Guillermo, *Illusions About Consolidation*, Journal Of Democracy, Volume 7, Num. 2, Johns Hopkins University Press (1996).

O'Donnell Guillermo, *Delegative Democracy*, Journal of Democracy (1994).

Ostroverkov A. Andrei, *In Search for Theory of One-Party Dominance: World Experience of Studying Dominant – Party Systems (II)*, Politeia, 2017.

Przeworski Adam, *Some Problems in the Study of the Transition to Democracy*, in Guillermo O'Donnell, Philippe Schmitter, and Laurence Whitehead, *Transitions from Authoritarian Rule, Comparative Perspectives*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press (1986).

Popper Karl, *The Open Society and Its Enemies Revisited*, The Economist archive (1988).

Przeworski Adam, *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge University Press (1991).

Przeworski Adam, *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*, University of Chicago, 1991.

Przeworski Adam, Limongi Fernando, *Modernization: Theories and Facts*, World Politics, Volume 49, Issue 2 (1997).

Rodin Siniša, *Diskurs o autoritarnosti u evropskoj i postkomunističkoj pravnoj kulturi*, *Politička misao: časopis za politikologiju*, Vol. 42, No. 3 (2005).

Rosow J. Stephen, George Jim, *Globalization and Democracy*, Rowman & Littlefield Publishers, 2014.

Štraus Leo, *Prirodno pravo i istorija*, Beograd: Plato, 1998.

Stepanov Radivoj , *Uvod u politiku i politički sistem*, Novi Sad: Academica, 2008.

Šuput Dejan: „Republička agencija za telekomunikacije – primer nedorečenog statusno-pravnog položaja samostalnog regulatornog tela u pravnom sistemu Republike Srbije“, *Pravni život. Časopis za pravnu teoriju i praksu*, t2, 10/2008, Udruženje pravnika Srbije, Beograd, 2008.

Svolik W. Milan, *The Politics of Authoritarian Rule*, Cambridge University Press (2012).

Self Darin, *Illiberal Democracies and Democratic Backsliding*, Oxford Bibliographies, 2022.

Thomson F. Dennis, *Political Ethics and Public Office*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts and London, England, 1986.

Treisman S. Daniel, *The popularity of Russian presidents*, Department of Political science, University of California , Los Angeles, 2008.

Vrban Duško, *Država i Pravo*, Zagreb: Golden marketings, 2003.

Whitehead Laurence, *Democratization: Theory and Experience*, New York: University of Oxford, 2007.

Wolin S. Sheldon, *Democracy Incorporated: Managed Democracy and the Specter of Inverted Totalitarianism*, Princeton University Press (2008).

Љубиша Деспотовић, *Политички систем – теорије и класификације* (2022), преузето од: <https://www.kcns.org.rs/agora/politicki-sistem-teorije-i-klasifikacije/>

Avakumović Lana, *Šta su hibridni režimi i zašto je Srbija u toj grupi?* (2020), преузето од: <https://talas.rs/2020/06/02/sta-su-hibridni-rezimi-i-zasto-je-srbija-u-toj-grupi/>

Bursać Dejan, *Hibridni režim, šta je to?* (2021), преузето од: <https://talas.rs/2021/04/28/hibridni-rezim-sta-je-to/>

Barišić Vera, *Srbija i dalje hibridni režim* (2023), преузето од: <https://fonet.rs/politika/36310714/srbija-i-dalje-hibridni-rezim.html>

[britannica.com/topic/political-system/Typologies-of-government](https://www.britannica.com/topic/political-system/Typologies-of-government)

Coalson Robert, *Russia: NTV's Past Points Toward REN-TV's Future*, RFE/RL Newline (2008), преузето од: <https://www.rferl.org/a/1079566.html>

Centar za slobodne izbore i demokratizaciju (CeSID), *Predlog za izmenu izborne administracije u Srbiji* (2016), преузето од: https://www.cesid.rs/wp-content/uploads/2017/02/PREDLOG-ZA-REFORMU-IZBORNE-ADMINISTRACIJE_Preporuke_CeSID-3.pdf

Democracy, Oxford University Press, преузето од: <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780195148909.001.0001/acref-9780195148909-e-241>

https://bs.wikipedia.org/wiki/Politički_sistemi

Kelsen Hans, *Foundations of Democracy*, Volume 66, No. 1, *Ethics*, JSTOR (1955), str. 1-101, преузето од: <https://www.jstor.org/stable/2378551>

Klosidis Kyriakos , *MEPs: Hungary can no longer be considered a full democracy* (2022), преузето од: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20220909IPR40137/meps-hungary-can-no-longer-be-considered-a-full-democracy>

Levitsky Steven, Way A. Lucan, *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*, Cambridge University Press (2010), str. 5-7, preuzeto od: <https://en.wikipedia.org/wiki/Authoritarianism>

Morise L. Yonatan, Review: *The Era of Electoral Authoritarianism*, The Johns Hopkins University Press, Vol. 64, No. 1 (2012), str. 161-198, preuzeto od: <https://www.jstor.org/stable/414283>

Morse L. Yonothan, Review: *The Era of Electoral Authoritarianism*, Vol. 64. No. 1, *World Politics* (2021), preuzeto od: <https://www.jstor.org/stable/41428375>

Šuput Dejan, *Samostalna regulatorna tela u pravnom sistemu Republike Srbije* (2008), preuzeto od: http://www.telekomunikacije.rs/arhiva_brojeva/treci_broj/mr_dejan_suput:_samostalna_regulatorna_tela__u_pravnom_sistemu_republike_srbije_.165.html

Turkdogan Sena, *Hungary: From Championship of Democratization to Hybrid Regime of Electoral Autocracy* (2023), preuzeto od: <https://www.democratic-erosion.com/2023/01/05/hungary-from-championship-of-democratization-to-hybrid-regime-of-electoral-autocracy/>

Universal Declaration of Human Rights, preuzeto od: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>

V-Dem Institute *Democracy Report 2022: Autocratization Changing Nature?* preuzeto od: https://www.v-dem.net/documents/19/dr_2022_ipyOpLP.pdf

Vestal M. Theodore, *Ethiopia: A Post-Cold War African State*, Greenwood (1999), str. 17, preuzeto od: <https://en.wikipedia.org/wiki/Authoritarianism>

Zanetić Vojislav, *Kompetitivni autoritarizam na vlasti* (2017), preuzeto od: <https://vesti.istinomer.rs/vesti/2017/08/21/kompetitivni-autoritarizam-na-vlasti/>

САЖЕТАК

САВРЕМЕНИ ТРАНСИЗИОНИ ХИБРИДНИ ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМИ

Завршетком Другог светског рата новом прерасподелом политичких снага дошло је до стварања биполарног светског поретка у коме су доминантне политичке идеологије биле подељене на либерално-демократску политичку културу која је имала за свог главног предводника Сједињене Америчке Државе и социјалистичко-комунистичка оличена у Совјетском Савезу. Сукоб ових идеологија довео је до избијања Хладног рату, и тај конфликт је достигао кулминацију Падом Берлинског зида који је довео до пораза комунистичке идеологије и успостављања новог униполарног светског поретка. Нове политичке околности приморале су бивше комунистичке земље на реформе ради свог даљег опстанка. Те реформе представљале су свеобухватне промене у областима политике и економије. Тај процес је своје уобличење нашао у транзицији која обухвата промене које су усмерене у прихватању политичке културе либералних демократија и напуштању доминантних аутократских елемената комунистичке политичке културе. Искуство у имплементацији самог процеса транзиције показало је да је теоријски концепт транзиције неадекватно конструисан. Главни разлог представља чињеница да аутократски елементи ранијих политичких култура упорно истрајавају. Иако су усвојени многи теоријски битни институти демократских политичких система као што су избори наслеђени аутократски елементи су и даље присутни и прилагођени новим политичким околностима. Погрешно схватање проблематике транзиције довео је до стварање нових хибридних режима који у себи имају елементе и демократије и аутократије. Овакви мешовити политички системи довели су до стварања изборне аутократије где су демократски институти који су имплементирани у реформама само димна завеса за прикривање аутократских елемената који су испољени у несменљивости политичких елита, политички необразованом грађанству и slabим институцијама подложни великом степену корупције. Решавање овог проблема представља образовање демократским принципима и институтима нове политичке елите и самог грађанства како би се и у самим институцијама државе створили предуслови за имплементацију демократије као доминантне политичке културе.

Кључне речи: *транзиција, хибридни режим, мешовити политички системи, аутократија, демократија, изборна аутократија.*

SUMMARY

MODERN TRANSITIONAL HYBRID POLITICAL SYSTEMS

With the end of the Second World War, a new redistribution of political forces led to the creation of a bipolar world order in which the dominant political ideologies were divided into the liberal-democratic political culture that had as its main leader the United States of America and the socialist-communist embodied in the Soviet Union. The clash of these ideologies led to the outbreak of the Cold War, and that conflict culminated in the fall of the Berlin Wall, which led to the defeat of communist ideology and the establishment of a new unipolar world order. New political circumstances forced former communist countries to reform for their continued survival. Those reforms represented comprehensive changes in the fields of politics and economics. That process found its form in a process of transition, which includes changes aimed at accepting the political culture of liberal democracies and abandoning the dominant autocratic elements of the communist political culture. Experience in the implementation of the transition process itself has shown that the theoretical concept of transition is inadequately constructed. The main reason is the fact that the autocratic elements of earlier political cultures still persist. Although many theoretically essential institutes of democratic political systems such as elections have been implemented, inherited autocratic elements are still present and have adapted to new political circumstances. Misunderstanding of the issue of transition led to the creation of new hybrid regimes that have elements of both democracy and autocracy. Such mixed political systems led to the creation of an electoral autocracy where the democratic institutes that were implemented in the reforms are just a smoke screen to hide the autocratic elements that are manifested in the immutability of political elites, politically uneducated citizens and weak institutions subject to a high degree of corruption. Solving this problem represents the education of democratic principles and institutions to the new political elite and the citizens themselves in order to create preconditions for the implementation of democracy as a dominant political culture in the state institutions themselves.

Key words: *Transition, hybrid regime, mixed political systems, autocracy, democracy, electoral autocracy.*

БИОГРАФИЈА

Милош Маринковић, рођен 10. августа 1995. године у Сурдулици. Основну школу „Јован Јовановић Змај” и гимназију „Светозар Марковић” завршио у Сурдулици. На Правни факултет у Нишу уписао се школске 2014/15 године, а дипломирао у октобру 2022. године. Мастер академске студије права уписао је на Правном факултету у Нишу школске 2022/23 године. За време студирања се усавршавао у областима лидерства, учествовао у симулацијама суђења пред Међународним судом правде, и руковођењем електронском правном базом „Paragraf lex”. Вешт познавалац енглеског језика.

**ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ
ШТАМПАНОГ И ЕЛЕКТРОНСКОГ ОБЛИКА МАСТЕР РАДА**

Име и презиме аутора мастер рада: **Милош Маринковић**

Наслов мастер рада: **Савремени Транзициони хибридни
политички системи**

Ментор: **проф. др Славиша Ковачевић**

Изјављујем да је електронски облик мастер рада у pdf формату истоветан штампаном облику, који сам предао/ла Правном факултету Универзитета у Нишу.

У Нишу, _____

Потпис аутора

**ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ И ОДОБРАВАЊУ
ОБЈАВЉИВАЊА МАСТЕР РАДА**

Изјављујем да је мастер рад, под насловом **Савремени транзициони хибридни политички системи**

Пријављен и одбрањен на Правном факултету Универзитета у Нишу:

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да овај мастер рад у целини, нити у деловима, нисам пријављивао/ла на другим факултетима, нити универзитетима;
- да нисам повредио/ла ауторска права, нити злоупотребио/ла интелектуалну својину других лица.

Дозвољавам да се овај мастер рад чува у библиотеци и објави на сајту Правног факултета Универзитета у Нишу, са подацима о датуму одбране и комисији пред којом је рад брањен.

Аутор мастер рада: Милош Маринковић

У Нишу, _____

Потпис аутора
